

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Норма

Ненад Ивановић

„Почнимо пречишћавајући језик!“
(лексикографски прилози Ј. Ј. Змаја
лисију „Јавор“ из 1863. године) 1

Стефан Степановић

О акцентнајском шију желим – желимо и
желимо 11

Предлози

Владан Јовановић

Велико слово у религијским ипексијовима
(узус и однос према књижевнојезичкој
правилној норми) 15

Преиспитивања

Душка Кликовац

О зарезу иза односних реченица са ко, што
(и коменитар о итермину за означавање
иош интјерјункцијског знака) 26

Осветљавања

Слободан Новокмет

Да ли лежећи полицајац спава или само
лежи? 32

Александра Јовановић

Хеј, тетка! и Тетко једна теткаста! (вокајив
од морфологије до прајмајике) 36

Драги Ивић

Речник руско-српских лажних јарова
(лажни пријатељи преводилаца –
међујезички хомоними) 40

Поводом...

Данијела Радоњић

Поводом двадесетог тома Речника САНУ . 43

Мали савети 46

Одлуке Одбора за стандардизацију српског
језика 49

Писци о језику 52

УРЕДНИЦИ
Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО
Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
МИЛОРАД ТЕЛЕБАК
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1
Телефон: 021/420-199, лок. 265
Издавач: Матица српска
Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катјарина Сунајко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Шћефан

Компјутерски слог
Владимир Вайић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
[www.maticasrpska.org.rs/jezik danas](http://www.maticasrpska.org.rs/jezik-danas)
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство културе и информисања Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

СРП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

НОРМА

Ненад Ивановић

„ПОЧНИМО ПРЕЧИШЋАВАТИ ЈЕЗИК!“ (ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПРИЛОГ Ј. Ј. ЗМАЈА ЛИСТУ „ЈАВОР“ ИЗ 1863. ГОДИНЕ)

Речник страних речи под насловом „Почнимо пречишћавати / пречишћати језик“ излазио је у осам наставака у листу „Јавор“, од 10. јануара до 20. марта 1863. године.¹ Аутор речника није потписан. Његову леву страну чине речи страног порекла, лексичке позајмљенице² присутне у српском говорном језику друге половине XIX века (нпр. *аусфароваџи*, *лауне*, *мел-џиџајз* и др.), док су на десној страни понуђени њихови домаћи, српски еквиваленти. Еквиваленти страних речи у речнику су најчешће дати у виду синонима или синонимних низова који истовремено служе и као објашњење значења страних речи, нпр.: „ВАЛ се српски чисто каже *вео* или *којрена*, може се казати и *йревес* и *йокривало*“.

Историјат настанка речника

У својој монографији о Змају, хроничар његовог живота и рада В. Стајић први износи тврдњу да је аутор речника под насловом „Почнимо пречишћавати језик“ у „Јавору“ – Ј. Ј. Змај.³ Према В. Стајићу, Змај је дошао на идеју

¹ „Почнимо пречишћавати језик“, у: *Јавор*, год. II, лист издаје и уређује Јован Јовановић. Предговор речнику у бр. 1/1863; речник у бр. 2–8/1863 (у бр. 8 наслов је „Почнимо пречишћати језик“). Лист „за забаву, науку и књижевност“ „Јавор“, основан 1862. године, представља једно од најзначајнијих српских културних гласила свога доба.

² У раду као синонимне користимо појмове *сйрана реч*, *реч сйраноџ йорекла* и *лексичка йозајмљеница*.

³ „Слутећи шта за песника значи језик ... није чудо што је [Змај], током педесет годишњег филологисања, постао један од мајстора нашег језика ... Као уредник Јавора, 1862 и 1863, он стаје на чело покрету новосадских Српкиња за пречишћавање и говорног и књижевног језика, и тражи речи којима се могу заменити туђице“ (Стајић 1933: 139). Претпостављамо

да изради овај речник на иницијативу „покрета новосадских Српкиња“.⁴ О сарадњи Ј. Ј. Змаја са овим покретом на пољу српске језичке културе сазнајемо из предговора самом речнику, штампаном у првом броју листа „Јавор“ за 1863. Године 1862. новосадске Српкиње су покренуле иницијативу за заштиту српског језика од непотребних страних речи: обратиле су се Змају, који их је подржао у тој намери. Судаће према наводима из предговора, речник у листу „Јавор“ је непосредан резултат ове сарадње.⁵ Иницијатива покрета Српкиња, по нашем уверењу, била је мотивисана идејама које је филолог Јован Бошковић мање од деценије пре тога изнео у чланку „О непотребним туђим речима у српском говору“ (лист „Седмица“, 1856).⁶ С друге стране, потреба за заштитом језика од „туђих речи“ једним таквим речником морала је бити блиска и самом Змају. Године 1861, заједно са С. Брановачким, Ј. Ђорђевићем и С. Малетићем, Змај је издао текст под насловом „Позив на оснивање Српског народног позоришта у Новом Саду“. Посвећен скупљању средстава за изградњу народног позоришта, „Позив“ одражава Змајеве филолошке ставове у области очувања српског језика и културе, који се слажу са мотивима са којима је започео састављање речника.⁷ У предговору свог речника из 1863. Змај прави директну алузију на овај „Позив“.⁸

да Змај није потписао речник јер по тадашњој издавачкој конвенцији (присутној нпр. и у листу „Даница“) уредник листа није потписивао своје текстове.

⁴ Покрет под пуним називом Одбор госпођа новосадских основан је 1862. године. Бавио се хуманитарним радом, па тако налазимо податак да су 1862. године чланице Одбора уредиле „српску беседу“ (добротворни концерт са декламавањем поезије) у сврху „купљења прилога за Црногорце и Херцеговце. Доходак је намењен на ту исту цел.“ (Даница 1862: 380). Године 1880. Одбор је прерастао у Добротворну задругу Српкиња у Новом Саду или Добротворну задругу Српкиња Новосаткиња (Ђоковић–Грујић 2012).

⁵ „Наше Српкиње почињу чишћење језика засада само избацивајући стране речи; истина, да иза тога много заостаје, али је и то веома нужно. (...) Кад смо Српкињама нашим обећали, да ћемо им у тој њиховој намери, колико уzmожемо у помоћ притећи, тако смо увидели, да и пре свега опоменути ваља, да уз тај пут којим су пошле, много странпутица има, којима лако залутати могу“ („Јавор“ 1/1863, 13, подвукао: Н. И.).

⁶ Чланак Ј. Бошковића представља један од првих озбиљнијих научних описа позајмљених речи у српској лингвистици. У ауторовим ставовима, почев од наслова чланка, преовлађује изразито пуристички тон. „Непријатно осећање обузима човека, проматрајући толике непотребне стране речи – пише Ј. Бошковић. – Или би зар коме мило било, да српски говор у опште буде овако чист и красан, као што је на пр. ова реченица: *Шћацирала сам по конџу*, па била дигнута *фиронџа* а отворен *йенџер*, па ме ухватио *цуж*, те сам добила *ревматизам*?“ (Бошковић 1856: 48).

⁷ „Позив“ је штампан у додатку „Данице“ Ђ. Поповића за 1861. годину. У њему се износе ставови о говорном језику који се мора бранити од страних лексичких утицаја: „Народ наш измешан живи са многим туђим народима, у свакидашњем дотицају с њима увуку се мало по мало туђе речи, туђи изражаји, и замуте чистину језика (...) Отуда је последица, да се језик наш на границама нашега народа скоро свуда губи, а с језиком (...) губи се и народ“ („Позив“ 1861: 1).

⁸ Када говори о потреби за умерености у послу чишћења језика, против строгог пуризма („Туђе речи сад уједаред све избацили не можемо“), Змај додаје и следеће: „Зато боље

Лексички састав Змајевог речника

Речник под насловом „Почнимо пречишћа(ва)ти језик“ садржи, по нашем бројању, 292 речи. У највећој мери су то именице, а у нешто мањој мери глаголи и придеви. У речнику се наводи и неколико идиоматских позајмљеница: *комифо!* (баш ваља!),⁹ *мајнерсел!* (вере ми! душе ми!), *вир бар* (дар мар) и др.

У речнику је заступљена лексика из различитих области свакодневног живота.¹⁰ Ова лексика може се разврстати према следећим тематским групама: 1) храна, пиће, зачини: *џринцајџ* (зелен, зеље), *квирцнаџл* (каранфилић), *џукерџокерај* (посластице), *суџа* (чорба, јува), *кнедле*, *нокле* (ваљушци), *мелџијајз* (тесто), *бермеџ* (пелунија), *вириџла* (девеница), *суџ* (слатко питије), *фруџиџук* (доручак), *џрезле* (мрвице), *кајмак* (скоруп), *џире* (папула); 2) прибор за спремање хране и за ручавање, етикеција за столом: *кафемаџина* (самовар), *еслефла* (кашика, жлица), *фердмесер* (ножић), *асџал* (стол), *комлов* (мељ), *чаџа* (пе(х)ар), *салвеџ* (убрус), *џеџиџ* (служите се, изволите); 3) кућни предмети и намештај: *фиџиџ* (стењак), *ексер* (клин), *џиџилерај* (играчка), *џеџкир* (убрус), *фуруна* (пећ), *џајџан* (врпца), *фиранџа* (завеса), *џијано*, *форџеџијано* (клавир, гласовир), *рам* (оквир); 4) грађевине специфичне намене и њихови делови: *дам* (долма, насап), *дамџфбад* (париште), *кросхауз* (свибик), *џлофџимер* (вајат), *бириџуз* (крчма), *џуџија* (мост), *џенџер* (прозор), *оџак* (димњак), *басамаџи* (ступње); 5) називи занимања и заната: *биџиџроџер* (писмоноша), *бухбиндер* (коричар), *џиракслер* (стругар); 6) називи обољења, медицинских стања, лекова: *ауслџлоџ* (оспа), *џлезиран* (рањен), *џихџ* (костобоља), *џелџоваџи* (прицепити, навртати, каламити), *медиџина* (лек), *марод* (болешљив), *џроџфне* (капљице); 7) називи делова тела: *сџомак* (желудац), *џиџериџа бела* (плућа), *џиџериџа црна* (јетра), *џол* (палац). У речнику је нарочито заступљена лексика којом се означавају 8) предмети за обување, одевање, украшавање и уопште они који су везани за моду: *мода*, *џакџиџре* (лаће), *неџлиџе* (недоруво), *амбрел* (кишобран, сунцобран), *џириџл* (појас), *џелџверк* (крзно), *џуџ* (накит, урес), *џимераџух* (кадиво), *локне* (витице), *џиџиџкла* (петица), *џнола* (пређица), *маџлиџа* (шепут), *џиџримфле* (чарапе), *џиџирумџиџандла* (подвеза), *марама* (рубца), *минџуџе* (обоце); затим 9) лексика

нека позориште наше макар који новчић више добије, него да се стране речи, са неправилно скованим или рђаво употребљеним замене“ („Јавор“ 1/1863: 13).

⁹ У овом раду курзивом дајемо речи које Змај у речнику региструје као стране, а у заградама речи/изразе које у речнику нуди као њихове домаће еквиваленте.

¹⁰ У предговору речнику, сам Змај га је одредио као речник лексике „обичног живота“: „Речи ћемо узимати прво из најобичнијег живота, обзирући се на кућевне намештаје, женске радње и т. д. (...) Идућим бројем почећемо тај мали речник, нити по азбучном реду, ни по другом каквом саставу (системи) већ како нам дође, – та тако се речи и употребљују.“ („Јавор“ 1/1863: 14).

за именовање људских особина: *еџојисѿа* (себичан), *бисид* (заједало), *сон-делинѿ* (настранац), *фершвендер* (распикућа), *фрајндлих* (љубазан, пријатан), *цершѿрајѿи* (расејан), *мириш* (дурљив, зловољан); 10) родбинских односа: *онкл*, *ѿанѿе*, *кузин*, *неве*, *ѿаѿа*, *мама* (отац, баба, бабајка, ћале, мати, мајка, ујак, стриц, братучед, тетка, стрина, сестрић, братић, шуре, пашеног, браца, сеја, селе). У мањој мери се у Змајевом речнику срећу речи из сфере 11) економије и финансија: *ѿорѿија* (порез), *кредииѿ* (вересија), *ренѿѿира се* (наплати се), затим називи за 12) боје и њихове нијансе: *лила* (љубичасто), *џрау* (сиво), *лихиѿ* (отворено), *роза* (румено); као и 13) називи за мисаоне и духовне процесе: *ѿѿѿудираѿѿи* (мислити, бринути се, премишљати), *џенус* (уживати), *ѿаѿоватиѿи* (ценити, процењивати), *ѿруѿираѿѿи* (пркосити). Преглед изложених група упућује на закључак да Змајев речник верно одсликава живот српског грађанског друштва у другој половини XX века.

Сравњивањем корпуса Змајевог речника са обрадом ових речи у описним речницима, као и у етимолошком речнику, долазимо до следећих налаза.

По пореклу, речи у овом речнику потичу из: немачког језика (200: *ѿѿѿуѿер* (кицош), *уѿѿуѿѿи* ((х)уља)), затим из турског (39: *ѿирак* (свећњак), *сокак* (улица)), француског (19: *еѿѿике* (пристојност), *џала* (свечан, стојаћ)), латинског (10: *фундаменѿи* (темељ), *ѿорѿија* (порез)), италијанског (9: *амбрел* (кишобран, сунцобран), *ѿѿѿано* (клавир)), мађарског (3: *комлов* (мељ), *асѿѿал* (сто), *ѿеѿѿик* (изволите)) и из грчког језика (2: *сѿѿомак* (желудац), *ѿаѿѿос* (под)).

У речнику налазимо и 6 речи које, судећи по РСАНУ, улазе у српски језик посредством више језика-изворника. У таквим случајевима, РСАНУ бележи два језика-изворника из којих је реч највероватније преузета у српски. То су следеће речи: именица *мода* (од фр. mode и нем. Mode); именица *бронза* (од фр. bronze и нем. Bronze); двоименичка сложеница *кафемашина* (њен први елемент потиче од фр. cafe и итал. caffe; а други део од фр. machine и лат. machina); придев *лила* (од итал. lilla и фр. lilas); именица *каѿриѿ* (од фр. sarçise и итал. sarçiscio). Посебан случај у Змајевом речнику представља хибридна позајмљеница *маѿѿија* (у значењу „машна“), која је настала додавањем турског суфикса -лија на нем. основу Masche.

У Змајевом речнику затичемо и три речи које, по Етимолошком речнику П. Скока, имају свесловенско, старословенско или прасловенско порекло: *чаѿа*, *ѿвекла* и *(х)аѿѿина*. Потребу за њиховом заменом „изворним“ речима Змај образлаже на различите начине. По њему, реч *чаѿа* се може употребљавати у говору, али не треба заборавити и старију реч *ѿе(х)ар*; реч *ѿвекла* „ни најмање српски не звечи“¹¹ и може се заменити речју *блиѿѿва*; а реч *(х)аѿѿина* може се заменити речима *одећа*, *одело*, *руво* и *одора* (за скупоценије хаљине).

¹¹ Реч *ѿвекла* у Великом речнику *сѿѿраних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке (2010) изводи се од мађарске речи *секла*. Змајева мотивација за овај коментар вероватно потиче од истог закључка, да је у питању страна реч.

Од 292 речи у Змајевом речнику, 229 је забележено и обрађено у савременим описним речницима српског језика, РСАНУ и РМС. С друге стране, висок број страних речи које су забележене код Змаја, чак 63, остао је нерегистрован у савременим описним речницима. У питању су германизми који у савременој речничкој терминологији носе назив *варваризама*, речи дословно преузетих из страног језика: *аусфароваџи* (извести се), *дам* (долма, насап), *клосхауз* (свибик), *фајкиџ*, *фајкиџично* (влага, влажно), *џиџамбух* (споменица), *џлофцимер* (вајат), *мерџаум* (истина) и др.

На основу свега што је изнето о лексичком саставу Змајевог речника закључујемо следеће. Највећи број речи у речнику, 289 од 292, чини лексику страног порекла. Ово говори о Змајевој способности (коју је испољио и касније, као скупљач околиналне лексике)¹² да у спонтаној комуникацији доследно издвоји један тип речи као лексикографску грађу.

У свом речнику, Змај је бележио речи пореклом из више језика: немачког, турског, француског, латинског, италијанског, мађарског и грчког, као и позајмљенице мешовитог порекла. На основу односа заступљености ових речи у речнику, можемо закључити да су се припадници грађанске класе Змајевог доба у свакодневној комуникацији првенствено служили речима немачког и турског порекла. Речи мађарског порекла, иако очекиване у оваквом речнику, нису уношене у већој мери, вероватно због отпора мађаризацији грађанске интелигенције Змајевог доба. С друге стране, корпус речи пореклом из немачког које нису обрађене у савременим речницима представља важан извор за проучавање германизама у српском језику.

Змајев лексикографски поступак у речнику

У свом речнику Змај не развија исти однос према свим страним речима. У том смислу, с обзиром на однос „реч страног порекла : понуђени домаћи еквивалент“ могу се издвојити различити методолошки поступци у обради страних речи.

Први поступак подразумева то да се као замена страном речу понуди један домаћи еквивалент, без објашњења или са објашњењем које стоји у функцији ове замене:

ОЦАК, *димњак*.

МАКАЗЕ, *ножице*.

МУМАКАЗЕ, *усекало*.

КАЛОЧНЕ, врло је добро неко рекао: *каљаче*.

¹² У периоду између 1898. и 1902. године Змај је доставио Лексикографском одсеку СКА велику и добро дефинисану збирку од 8.225 околиналних и покрајинских речи из разних крајева српског говорног подручја.

ДУГМЕ, народ говори *йуце*.
ШТУМАДЛА, можемо казати *собарица*.
ЋУПРИЈА, ту имамо чисто србску реч *моси*.

Други поступак подразумева то да се као замена страниј речи понуди више домаћих еквивалената, који у дефиницији имају статус њених синонима (ређе хипонима):

АМБРЕЛ, ајде нек буде *кишобран*, а мали *сунцобран*; јер знам да нећете примити *щйиий* од сунца или од *кише*.

ТУНГБЛАУ, *моро* или *морасио*, *уџасио* *йлаво*.

ФАШЕ, то говоре и они који ни појма немају о францеском језику, – а можемо казати, *завадили смо се*, *сиоречкали смо се*, *нисмо у љубави*, *йуђимо се*.

ИБЕРАШОВАТИ, *изненадиши*, ал кад кога изненадимо да се обрадује онда се каже *оџрациши*.

ОНКЈ, ТАНТЕ, КУЗИН, НЕВЕ, ПАПА, МАМА, и та чуда оћеју дегде по господским кућама да се одомаће, – а ту баш сиромашни нисмо у речима које сродство означају, ту имамо: *оџац*, *баба*, *бабајка*, *ћале*, *маџи*, *мајка* (које се све лепо и тепати да), *ујак*, *сириц*, *брайучед*, *йеџка*, *сирина*, *сесирић*, *брайић*, *щуре*, *йашеноџ*, *браца*, *сеја*, *селе* и још много, много други красни србски речи.

Трећи поступак подразумева то да Змај експлицитно признаје да се реч коју обрађује не може заменити домаћим еквивалентом и сугерише њено (делимично или потпуно) задржавање у језику:

БОКТЕР, истина да долази од немачке речи, ал је тако изопачена и у народу примљена, да би је могли задржати.

ТАРАБА, ако је нећемо сасвим избацити, ал можемо чешће употребљавати нашу реч *оџрада*.

МОДА, треба да задржимо мода, како би се увек сетили да је то нешто страно.

КРИНОЛИН, – био сам у друштву де су неки тели и кринолин да посрбе, – не шалите се!

Различити поступци у обради речи страног порекла говоре о сложености Змајевих нормативних ставова према лексици овог типа у српском језику. Запажа се да Змај ове речи у речнику имплицитно класификује према критеријумима њихове употребљивости и заменљивости домаћим еквивалентима. Разлика између првог и другог поступка у обради говори о томе да је Змај свестан тога да позајмљенице често могу бити семантички шире или уже од речи домаћег порекла, те да се у говору често не могу заменити једним еквивалентом. Уз ово, трећи поступак у обради потврђује то да је Змај свестан да постоје стране речи које не треба гонити из српског језика, било због тога што су се одомаћиле (*бокџер*, *йараба*), било због тога што означавају појмове за које не постоји домаћа реч (*мода*, *кринолин*).

Све изложено говори о томе да Змај у свом речнику не иступа као строги пуриста, већ пре као нормативиста који сугерише решења у замени страних речи равнајући се према свом језичком осећању.

Уместо закључка: о значају Змајевог речника
за савремену лексикографију

Преглед лексике у Змајевом речнику по тематским групама и по пореклу, као и класификација лексикографских поступака у њеној обради, мотивишу нас на то да, у закључку овог рада, кажемо нешто више о могућем значају овог речника за различите области савремене лексикографије.

Змајев речник може представљати користан материјал за историјску лексикографију, већ и по томе што представља поуздан извор за дијахрона изучавања лексичких позајмљеница у српском језику грађанске класе у XIX веку. По грађи коју износи, он чини вредну историјску допуну речнику *Посрбице од Орфелина до Вука В. Михајловића*, па би међусобан однос ова два речника требало даље разматрати у засебном истраживању. Уз ово, код Змаја се могу наћи бројне речи немачког порекла које нису забележене у другим изворима. Поред речи већ побројаних у раду, у овој групи се нарочито

издвајају стари називи за занимања: *џерѿнер* (баштован), *сајлѿенѿер* (пеливан), *садлер* (седлар), *салер* (ужар), *хаузирер* (покућар), *хаузнехѿ* (слуга).

Консултовање Змајевог речника могло би бити од користи и савременим дескриптивним лексикографима. Навешћемо један пример из речничке праксе. Сазнање да се нека реч налази у овом речнику коригује наша сазнања о доњој граници њене употребе, померајући ту границу некад и за више од пола века уназад. Тако нпр. код Змаја налазимо придев *марод* (од фр. *maraud*) у значењу „болешљив“. У РСАНУ је овај придев потврђен са два примера из средине XX века (код Б. Ћопића и у новинском чланку из листа „Политика“ из 1950). Навешћемо још две речи које се јављају у Змајевом речнику, а у РСАНУ су посведочене примерима из XX века: *неџлиже* (од фр. *neglige*): у РСАНУ, реч је потврђена прво код писаца М. Беговића и С. Колара; и *визѿиѿа* (од фр. *visite*): у РСАНУ, реч је потврђена прво код писца Б. Нушића. Сазнање да се ове (и многе друге) речи страног порекла користе почев од XIX века мотивише нас да проширимо потрагу за њима и по другим изворима из истог периода.

Конечно, ишчитавање Змајевог речника у контексту савремених питања о страним речима у српском језику могло би бити корисно и за област нормативне лексикографије. Поред тога што доноси нова сазнања о процесу лексичког позајмљивања у XIX веку, Змајев речник је значајан и због тога што показује колико је, у историјском смислу, непредвидива реализација решења која су у њему понуђена. У време када је овај речник настајао, многе речи које бележи налазиле су се на почетку процеса усвајања у српском (раз)говорном језику. Данас смо, с друге стране, у прилици да посматрамо резултате тог процеса, како оне успешне, тако и оне неуспешне. Сматрамо да би у овом смислу било интересантно истражити због чега су једна решења која је Змај понудио данас усвојена, а друга нису. Због чега је у савременом језику нпр. општеприхваћена сугестија да се уместо речи *елефанѿ* (која се налази још у Вуковом *Рјечнику*) каже *слон* (које у *Рјечнику* нема)? Због чега је прихваћено да се за реч *есѿаѿ* каже *роба*, за *фуруна* – *ѿећ*, за *конѿ* – *ходник*, а за *ѿлајваз* – *оловка*? С друге стране, због чега није прихваћено да се за реч *вириѿла* каже *девениѿа*, за реч *ѿѿиѿкла* – *ѿеѿиѿѿа*, за *ѿеѿлаѿиѿ* – *ѿѿиѿѿѿиѿ*, а за *еласѿиѿчно* – *ѿруѿо*? Истраживање ових питања у историјском контексту значајно би, по нашем мишљењу, унапредило научна сазнања о лексичком позајмљивању у савременом српском језику.

И з в о р и :

ЗМАЈ 1863 (S.N.): Јован Јовановић Змај, „Почнимо пречишћавати / пречишћати језик“, Јавор, Нови Сад: Издаје Ј. Јовановић Змај, год. II, бр. 1, 13–14, 2, 30–31; 3, 43–44; 4, 63–64; 5, 78; 6, 94–95; 7, 106–107; 8, 127–128.

РМС: *Речник срѣскохрвайскоѣ књижевноѣ језика*. Књ. I–II, Београд: Матица српска – Матица хрватска; књ. III–VI, Београд: Матица српска, 1967–1976.
 РСАНУ: *Речник срѣскохрвайскоѣ књижевноѣ и народноѣ језика*. Књ. I–XX. Београд: САНУ, 1959–2017.
 Скок 1971–1974: Петар Скок, *Етимолоџијски рјечник хрвайскоѣ или срѣскоѣ језика I–IV*, Загреб: ЈАЗУ.

Л и т е р а т у р а :

ОЛП 1996: *О лексичким ѿзајмљеницама*. Ур. Ј. Планкош. Суботица – Београд: Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ.
 Бошковић 1856 [1888]: Јован Бошковић, „О непотребним туђим речима у српском говору“, *Скупљени сѣиси*, св. 1, Београд: Штампарија Краљевине Србије, 5–61.
 Даница 1862: *Даница*, ур. Ђорђе Поповић, Нови Сад.
 Ђоковић–Грулић 2012: „Библиографија часописа *Женски свеѣ: лист добродѣторних задруга Срѣкиња*, I део: (1886–1890)“, *Женски свеѣ*, Београд, <http://www.knjizentstvo.rs/print.php?text=56>
 Михајловић 1982–1984: Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука (ѿрилоѣ ѿроучавању наших ѿуризама XVIII и XIX века)*, том I–II, Нови Сад: Матица српска.
 Оташевић 2018: Ђорђе Оташевић, „Речници страних речи“, у: *Срѣска лексикоѣграфија од Вука до данас*, ур. М. Тешић, Р. Драгићевић и Н. Ивановић, Београд: САНУ – Савез славистичких друштава Србије, 277–290.
 Позив 1861: Стефан Брановачки, Јован Ђорђевић, Др. Свет. Малетић, Јован Јовановић, *Позив на оснивање Срѣскоѣ народноѣ ѿозоришћа у Новоме Саду*, Нови Сад: Брзотиск епископске књигопечатње. (s. p.)
 Стајић 1933: Васа Стајић, *Јован Јовановић Змај*, Нови Сад – Скопље: Издање књи-жаре „Славија“.

Ненад Ивановић
 Институт за српски језик САНУ
 penad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

ЈАВОР.

Издаје и уређује ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ.

Јавору је цена: 4 фр. на годину, 2 фр. на по, а 1 фр. на четврт године. Излази трипут на месец: увек пред 10-им, 20-им, и последњим даном.

Овај лист радо ћемо дати у замену за све србске и славенске листове, и друге белетристичне; на деоје скупе и доплатићемо.

Год. II.

У Новоме Саду, 10. јануара 1863.

Бр. 1.

78

Почнимо пречишћавати језик!

ХОТВОЛЕ, не знамо јели нам тај изражај на србски, строго у францеском смислу нуждан, ал најближе је рећи го спештина, или баш ако ко оће отменици, отмени свет.

ФАЖКТ, ФАЖКТИЧНО, то по варошима увек чујемо кад год ваља србски казати влага, влажно.

ЕТИКЕ (etiquette) у србском грађанском животу понајвише је може заменити србска реч пристојност, пристоји се.

ДАМФБАД, мислим да је најбоље рећи париште.

ПЛАЈВАЗ, зашто не би казали оловка.

ФЕДЕРМЕСЕР, ножић.

КИБЛА или ФРОНТИШНИЦ, у народу се свугде говори за бат.

КАФЕМАШИНА, ту можемо узети руску реч, јер је сасвим и према нашем језику: самовар.

ПЕЛЦОВАТИ, приценити, навртати, каламити; ПЕЛЦЕР, ПФОР-ПФРАЈС, калем, наврт.

ФАХ, у орману, каже се око, иначе је струка.

ТРОГЕР, у общте каже се ноша, отуда се после по потреби саставља водоноша, гласоноша, писмоноша и т. д.

ЦИРКЛ, шестар.

ИБЕРАШОВАТИ, изненадити, ал кад кога изненадимо да се обрадује онда се каже огрешити.

КРЕДИТ, најбоље је вересија.

ФИРМА, по потреби сковано је назва.

ПОЛИТИРАТИ, глацати; ПОЛИТИРАНО, глацано; ПОЛИТУРА, глац.

ФИТИЉ, чистије је србски казано стењак.

ЕЛЕФАНТ, слон.

САЈТЕНЦЕР, пеливан.

БРОНЦА, туч.

ГАС, многи пишу плин.

ТРАУЕР, за мртвима, у жалости сам, или као што се у Црној Гори вели у короти сам.

О АКЦЕНАТСКОМ ТИПУ ЖЕЉИМ – ЖЕЉИМО И ЖЕЉИМО

Глаголи као што је *жељейи* припадају нарочитом акценатском типу: у презенту ови глаголи имају у свим лицима једнине, а обично и у 3. лицу множине, краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу (у овом случају тај слог је и први) и поста акценатску дужину на последњем: *жељим*, *жељиш*, *жељи*, *жеље*. У 1. и 2. лицу множине, међутим, постоје дублетни облици: и *жељимо*, *жељийе* – са акцентом какав имају и остала лица, и *жељимо*, *жељийе*, са дугоузлазним акцентом на слогу на којем се у осталим лицима јавља поста акценатска дужина.¹ Пошто многобројним говорницима акценатски ликови са дугоузлазним акцентом звуче необично, каткад и неразумљиво, овде желимо да подсетимо на постојање тог акценатског лика у књижевнојезичкој акценатској норми и да укажемо на његову оправданост.

Навешћемо примере глагола овог акценатског типа; узимаћемо у обзир само просте глаголе, које ћемо наводити у 1. лицу једнине и множине.

Од двосложних глагола издвајамо следеће: *ићи* (*идѐм* – *идѐмо* и *идѐмо*),² *илѐси* (*илѐшѐм* – *илѐшѐмо* и *илѐшѐмо*), *иѐћи* (*иѐчѐм* – *иѐчѐмо* и *иѐчѐмо*).

Међу тросложним глаголима издвајамо следеће: *имайи* (*имѐм* – *имѐмо* и *имѐмо*), *иѐзнайи* (*иѐзнѐм* – *иѐзнѐмо* и *иѐзнѐмо*), *седеји* (*седѐм* – *седѐмо* и *седѐмо*), *жељейи* (*жељѐм* – *жељѐмо* и *жељѐмо*), *чийаји* (*чийѐм* – *чийѐмо* и *чийѐмо*), *рѐваји* (*рѐвѐм* – *рѐвѐмо* и *рѐвѐмо*), *дрѐжаји* (*дрѐжѐм* – *дрѐжѐмо* и *дрѐжѐмо*).

Сређу се и четворосложни глаголи са овим акценатским типом: *којѐрљаји* (*којѐрљѐм* – *којѐрљѐмо* и *којѐрљѐмо*), *орѐужаји* (*орѐужѐм* – *орѐужѐмо* и *орѐужѐмо* и

¹ Ваља истаћи да се исти акценатски дублетизам јавља и код простих глагола и код оних који су од њих саграђени префиксацијом. Изузеци од тог паралелизма су малобројни (у књижевном језику) и тичу се само неких глагола шесте врсте чија се и инфинитивна и презентска основа завршавају вокалом *и* (тип *лѐмийи* : *лѐмѐм*). Наиме, дублетизам постоји код простих глагола (*лѐмѐмо* и *лѐмѐмо*; *лѐмѐше* и *лѐмѐше*), али не и код сложених, јер је у њима акценат пренет на префикс у свим лицима (*иѐломѐм* : *иѐломѐмо*).

² Овај глагол у књижевном језику припада и презентском акценатском типу који има краткосилазни акценат на првом слогу у свим лицима.

оружамо), *корачаи* (*корачам* – *корачамо* и *корачамо*), *рачунаи* (*рачунам* – *рачунамо* и *рачунамо*).

Судећи по примерима које даје Михаило Стевановић у својој класификацији глаголских врста (в. СТЕВАНОВИЋ 1991: 152–189), овај акценатски тип срећемо у већини глаголских врста, тј. у свима осим у трећој и четвртој. Наведене глаголе сад ћемо класификовати према глаголским врстама и приказати их табеларно ради боље прегледности и корелације са слоговном структуром, што је био наш први критеријум при класификацији.

Глаголска врста	Двосложни глаголи	Тросложни глаголи	Четворосложни глаголи
прва врста	<i>ићи, њлесити, њећи</i>	—	—
друга врста	— ³	<i>рваити</i>	—
трећа врста	—	—	—
четврта врста	—	—	—
пета врста	—	<i>имати, њознати, чииати</i>	<i>рачунаити, коир- љаити, оружати, корачаити</i>
шеста врста	—	<i>ломити, седеити, желеити</i>	—
седма врста	—	<i>држати</i>	—

У народним говорима из уже основице књижевног језика, гледајући у целини, готово па подједнако срећемо оба дублетна акценатска лика у првом и другом лицу множине презента. Међутим, та два дублетна лика великим делом одликују различите говорне типове. Наиме, акценатски лик са дугоузлазним акцентом (нпр. *желімо*) готово искључиво је везан за шумадијско-војвођански говорни тип (али и за источније источнохерцеговачке говоре, и то нарочито оне у Црној Гори, југозападној и западној Србији)⁴, док лик који је акценатски једнак са једнинским облицима презента (нпр. *жёлімо*) преовлађује у источнохерцеговачким говорима. Дакле, оба облика које норма дозвољава утемељена су у дијалектима који улазе у ужу основу књижевног језика.⁵

³ Овде би се могао урачунати глагол *звѣити* (*зѡвѣм* : *зовѣмо* и *зѡвѣмо*). Постоје и одређени неправилни глаголи који би се могли подвести под овај тип (из угла новије књижевноречничке норме, док код Даничића нису ту спадали), нпр. *брѣити* и *ѣрѣити*, али они на првом месту спадају у тип са краткосилазним акцентом на првом слогу, и то у свим лицима.

⁴ У тим крајевима источнохерцеговачког говорног типа (код неких глагола) ти акценатски ликови нису једини, као у већини шумадијско-војвођанских говора, али су доминантнији.

⁵ Други лик – онај који је акценатски једнак с другим облицима презента – доминантнији је кад се узме у обзир читаво подручје српског језика, али за норму, сматрамо, треба

Вукова и Даничићева норма (Даничић 1925) била је нешто другачија него данашња: за већину ових глагола није подразумевала дублетизам у 1. и 2. лицу множине, већ је искључиво прихватала акценатске ликове са дугоузлазним акцентом, осим код глагола прве врсте (тип *ѿлѣсѿи* : *ѿлѣѿѣм*; *ѿѣћи* : *ѿѣчѣм*). Међутим, у Правопису из 1960. равноправно је прихваћено акценатско двојство код свих глагола овог акценатског типа, и то је стање какво се задржало до данас.

Што се тиче самих процеса у историји српског језика, треба рећи да је лик са дугоузлазним акцентом старији, са гледишта историјске граматике правилнији (СТЕВАНОВИЋ 1991: 37), изворнији (БЕЛИЋ 1952: 149), а и у складу са резултатима једне од најдоминантнијих акценатских алтернација у српском језику. Та алтернација подразумева комбинацију краткоузлазног акцента на претпоследњем слогу и поста акценатске дужине на последњем слогу у једном од облика речи и појаву дугоузлазног акцента у неком другом облику парадигме исте речи (оном са једним слогом више), и то на слогу који је био под дужином (у слоговно мањим облицима) и који повећањем броја слогова сад постаје претпоследњи. Ова акценатска алтернација није везана само за глаголе, већ постоји и код именица (*јѿнѿк* : *јѿнѿка* : *јѿнѿку* : *јѿнѿком* : *јѿнѿку*) и придева (*ваљѿн* : *ваљѿна* : *ваљѿно*), у неким народним говорима (не у књижевном језику) чак и код заменица (*мѿјѣѣ* : *мојѣѣа*) и бројева (*јѣднѿѣ* : *јѣднѿѣа*), а код именица је стабилнија него код глагола (в. Николић 1970: 19–22). За ову акценатску комбинацију (краткоузлазни акценат и дужина у једном, а дугоузлазни акценат у другом облику речи) може се рећи да је један од најтипичнијих мелодијско-ритмичких модела српског језика (исп. Јокановић-Михаллов 2012: 17). С друге стране, акценатски лик првог и другог лица множине који је једнак акценатским ликовима из једнине настао је према тим ликовима аналогично, као доминантном законитошћу развоја српског језика (СТЕВАНОВИЋ 1991: 37).

Истакли смо да је код именица модел који у облицима са већим бројем слогова парадигме једне речи подразумева појаву дугоузлазног акцента стабилнији. Поставља се питање откуд се тај модел боље чува код именица. Одговор може бити једноставан. Наиме, ту нису била могућа никаква аналошка уопштавања према облицима са краткоузлазним акцентом и дужином, јер је та комбинација везана само за номинатив једине, а пошто сви остали облици имају тај један слог више (и дугоузлазни акценат, осим вокатива), услед њихове доминантности дугоузлазни акценат није могао бити потиснут. Код глагола је ситуација обрнута: облици са краткоузлазним акцентом и дужином су доминантнији; због тога је аналошки утицај на ова два множинска облика презента био лакши. Он је, свакако, био потпомогнут чињеницом да сви остали глаголи имају исте акценте у једини и множини.

да буде битно само стање у прогресивнијим говорима, и то онима из уже основице.

То што се за ликове са дугоузлазним акцентом тврди да су старији и у историјско-граматичком смислу правилнији у складу је са чињеницом да су они настали од изворнијих ликова, који су уједно њихови предметато-нијски⁶ еквиваленти (нпр. *лейїмѡ* > *лейїмо*) (в. Каповић 2018: 225).

После свега наведеног, може се закључити да су оба акценатска лика у овим множинским лицима презента оправдана, те да у књижевном језику треба да остану равноправни.

Л и т е р а т у р а :

- Белић 1952: Александар Белић, „Из новије акцентуације” II, *Наш језик*, н. с. III, св. 5–6, Београд: САНУ, 149–153.
- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценџи*, Посебна издања, књига LVIII, Филозофски и филолошки списи, књига 16, Београд – Земун: Графички завод „Макарије”.
- Јокановић-Михаллов 2012: Јелица Јокановић-Михајлов, *Прозодија и ѡговорна кулџура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Каповић 2018: Mate Kapović, „Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire)”, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 159–285.
- Николић 1970: Берислав Николић, *Основи млађе новошѡкавске акценџуације*, Библиотека Јужнословенског филолога, НС, књ. 1, Београд: САНУ, 1–122.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Књиѡа о акценџу књижевноѡ језика*, Београд: Завод за уѡбенике и наставна средства.

Стефан Степановић
Институт за српски језик САНУ
stefan.step.24@gmail.com

⁶ Метатонија, односно метатонијско преношење акцената, јесте процес у развоју нашег акценатског система који је везан за крај XIV и почетак XV века, када су постављени темељи акцентуације која је у основи данашњег књижевног језика. Овај процес је подразумевао настанак узлазних акцената, који до тог периода нису постојали, и то тако што су се силазни акценти са неког унутрашњег слога померали за један слог ка почетку речи и постајали узлазни (исп. Јокановић-Михаллов 2012: 25).

Владан Јовановић

ВЕЛИКО СЛОВО У РЕЛИГИЈСКИМ ТЕКСТОВИМА

(УЗУС И ОДНОС ПРЕМА КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКОЈ ПРАВОПИСНОЈ НОРМИ)

1. Чини се да ни у једној другој области употреба великог слова није толико заступљена као што је то у текстовима религијског садржаја. Није тешко разумети тај поступак који нити је од јуче нити је својствен само нашем књижевном језику. Иако се он у стручним филолошким круговима најчешће означаје као манир својствен публикацијама које издаје Црква (в. нпр. коментар у напомени уз 79. тачку Правописа српскога језика Матице српске), извори који су за ову прилику прегледани показују да је реч о узусу који није ограничен искључиво на црквене публикације, већ да чешћа употреба великог слова заузима и шири простор, изван онога који спада у непосредну црквену делатност. Разлог због којег се у текстовима религијског садржаја у већој мери употребљава велико слово него у осталим текстовима долази од природе садржаја, у којем се прослављање Творца, уз изразе благодарности и поштовања, изражава не само на плану стила него и правописа путем истицања речи употребом великог слова.

Узимајући у обзир својеврсну посебност језика религије у погледу стила српског књижевног језика, о чему су у домаћој литератури подробније писале Ксенија Кончаревић (2015), Ружица Левушкина (2013) и др., као и чињеницу да пракса писања речи и изрази великим почетним словом показује далеко већу заступљеност у религијским него у осталим текстовима, циљ је да се у овом раду на основу прикупљеног материјала утврди следеће: 1) колико је употреба великог слова у тим текстовима сагласна правилима правописа српског књижевног језика, 2) да ли су објашњења дата у Правопису српскога језика Матице српске (даље у тексту Правопис) применљива на примере из поменуте сфере, као и 3) које су то евентуалне недостатности

које би се, по нашем мишљењу, могле отклонити, када је реч о текстовима религијског карактера. Конкретни предлози, када је реч о употреби великог слова за појмове из религијске сфере, као и критике постојећих решења датих у најновијем издању Правописа изнети су у раду Р. Стијовић (2013). Имајући у виду предлоге који су у том раду изнети и са којима се аутор ових редова у потпуности слаже, у овом раду пажња је усмерена на писање великог слова у случајевима за које у важећем Правопису нису дата објашњења, као и за оне код којих је примећено да постоје разлике између писане праксе и правила датих у Правопису.

Материјал за овај рад узет је из двадесетак текстова са тематиком из српског православног богословља и упоређен са објашњењима и примерима датим у Правопису.

2. У анализи се пошло од централних појмова ове сфере, а то су на првом месту Бог у три своје ипостаси (Отац, Син и Свети Дух), потом Богородица, свети анђели итд.

Бог. Уз примарну номинацију *Боџ*, овде долазе и друга, обично метафорична именовања за исти појам, али и појединачни ентитети који му припадају (нпр. „лице”, „логос” и сл.). У посматраним текстовима великим словом пишу се и придеви који се односе на Творца, као и заменице којима се на овај појам упућује, што ће се илустровати следећим примерима.

И ти Вишлејеме, земљо Јудина, ни ђо чем ниси најмањи међу кнежевима Јудиним; јер ће из њебе изићи Вођа који ће најасати народ мој Израиља (Мат. 2, 6). Ми који имамо Женика бесмртнога на небу – не шрудимо се да украсимо окајане душе наше, не журимо се, да их оћеремо сузама ђокајања (Велимировић 2008: 738). Иако се у Свѣтом Писму и Свѣтом Предању Сѣасиѣљем назива Боџ уоѣиѣ, ђо јесѣ Пресвѣта Тројица, иѣак се у ђосебном и уѣем смислу Сѣасиѣљем назива Госѣод наѣ Иѣус Хрисѣос, јер је Он својим оваѣлоћењем, живоѣом, – сѣрадањем, васкрсењем и вазнесењем изврѣио дело искуѣења и сѣасења рода људскоѣ (Поповић 2004: 10). Надѣробни сѣоменик ... ѣредсѣавља нарочиѣу везу с ђокојником, Ѣодсѣйник на њѣово ѣређаѣње Ѣосѣојање и ѣачку с које ће се у часу Хрисѣовоѣ друѣоѣ доласка њѣзова бесмртна дуѣа вазнеѣи ѣред ѣресѣо Сѣдиѣе, ѣде ће се одлучиваѣи о њеном усѣењу или коначном Ѣаду (Огѣевић 2012: 284). Ти корачаѣ у војсци Првомученика¹ (Богдановић 2008: 44). Све ѣиѣо је сѣворено, ѣримило је од Творца ред и Ѣочѣйак, а извесна сѣворења јоѣи и заврѣѣйак (Богдановић 2008: 151). Неће се ... онај који се Ѣоѣео на небо безмолвија засиѣиѣи Ѣевајући Саздаѣѣљу (Богдановић 2008: 161). Заваѣи ка Силноме да ѣе сѣасе, заваѣи не одабраним рѣчима, већ смиренѣм ѣаѣуѣањем (Богдановић 2008: 100). Ко је Ѣосѣао слѣѣа Госѣодѣи, боји се само своѣ Госѣо-дара. А ко се Госѣода јоѣи не боји, ѣесѣо се ѣлаѣи и од своје соѣсѣвене сенке

¹ У напмени Богдановићевог превода *Лесѣвица* стоји објашњење да се, осим на Светог архиѣакона Стефана, ова реч може односити и на Господа Исуса Христа.

(Богдановић 2008: 112). Не хвали се мно̀го, човече, бо̀гаи́сѣвом ко̀је си без муке сѣкао. Предвидевѣи ѿвоју велику ѿи́ейу, ѿвоју немо́ћ и ѿвоју ѿро́йасѣи, Даро-давац је хѣео да ѿе својим, макар и незаслуженим даровима некако сѣасе (Богдановић 2008: 138). Наѣ добри, сведобри Владика и Госѣод, кад види да је неко веома лен ѿрема ѿдвигу, смирује ње́гово ѿело болеѣћу као најѿгоднијим ѿдвигом, а ѿнекад и ду́шу очиѣћује од рђавих ѿомисли и сѣрасѣи (Богдановић 2008: 140). И оѣей: „Лице Ње́гово виде и ѿсеѣи ѿравду ду́ша људских (Пс. 10, 7)” (Богдановић 2008: 123). Безбожник је смрѣно би́ће ко̀је има разум, а својево́љно бежи од ѿраво́жа живо́ѣа, и за сво́ж Творца, ко́ји вечно ѿсѣо́ји, мисли да не ѿсѣо́ји (Богдановић 2008: 20). Добри и ѿраведни наѣ Судија, као и код свих оѣѣалих сѣвари, води и код суза рачуна о наѣим ѿприродним мо́жћно́сѣима (Богдановић 2008: 66). Ко је ѿримао Уѣеѣиѣеља, моли Му се ѿроѣив мене [ђавола], и Он, умољен, не дозвољава ми да дејсѣвујем сѣрасно (Богдановић 2008: 90). Ниједан ѿамеѣан човек не би ѿребало да мисли да је лаж мали жрех, јер нема жреха ѿроѣив ко́да би Пресвеѣи Дух изрекао ѿако сѣрасну ѿресуду као ѿроѣив лажи (Богдановић 2008: 83). Душевно немо́ћни људи ѿреба да у ѿелесним ѿе́жобама, оѣасносѣима и сѣо́љним искуше́њима виде бри́гу ко́ју Госѣод води о њима. А савршени ће ѿо видеѣи у доласку Духа и умножавању благодаѣних дарова (Богдановић 2008: 145). Судиѣи, значи бесѣидно својаѣѣи Божје ѿраво, а осуђиваѣи, значи, уѿроѣаѣѣаваѣи своју ду́шу (Богдановић 2008: 80). Када се ѿоѣѣуно будемо очисѣили од лажи, ѿада је већ можемо уѿѣребиѣи, али не без сѣраха Божје и не без крујно́ж разло́жа (Богдановић 2008: 83). Госѣод је ѿо Своме ѿромислу олакѣао ѿчеѣѣницима ... борбу, да се они у самом ѿчеѣѣку не би враѣили у свей (Богдановић 2008: 23). Ако је Ло́жос лик ѿреко ко́да се ѿознаје Очев Прволик, сви ѿроблеми ко́ји се односе на „космичку” божанску ѿројаву у ѿприроди сѣвореној Словом ... ѿриѣадају „бо́гословљу” (СВЕТИГОРА, 7). Безумни су ѿо ѿприроди сви људи ко́ји нису ѿзнали ... Оно́жа ко́ји јесѣе, ниѣи да ѿсмаѣѣрањем Ње́гових дела ѿреѿознају Радника (Маринковић 1995: 30). Бо́ж није само Творац не́го и Промислиѣељ (Маринковић 1995: 51). Мно́ге људе бо̀гаи́сѣво заведе и оѣѣје и ѿсѣане им идол, коме они ѿочну да служе и робују све више ... Као ѿпример за ово служи онај бо̀гаи́ѣѣ из Сѣасиѣеље́ве ѿриче (Маринковић 1995: 63). Ако кажеѣи: униѣѣи неѿријаѣеља, онда ... си у самом ѿчеѣѣку разгъевѣио Судију (Маринковић 1995: 271). Ако ѿсѣи сам Законодавац, како да не ѿсѣе они ко́ји су обавезни да држе и исѣуњавају закон? (Маринковић 1995: 278). Сунце, кад се ѿјави, слави Госѣода ди́жуѣи се; ѿо је чудесна ѿвар, дело Највише́жа (Маринковић 1995: 30). Анђели служе Бо́гу и саѣиѣѣавају људима вољу Ње́гову (Маринковић 1995: 71). Помилуј ме ѿужно́ж и недосѣојно́ж служу Тво́ж, Творче мој, Владаѣељу (Молитв., 49). Хоѣеѣи даѣи оѿроѣѣѣај од сѣарих ду́гова, Ослободѣлац свих људи од ду́говања Сам дође онима ко́ји се беху удаљѣили од Ње́гове благодаѣи (Молитв., 102). О ви́шези крсѣа, синови свейлосѣи, ...| Венедавац Госѣод увенча вас красно (Велимировић 2008, 4. јануар). Мно́зи су дарови али је један дух Божѣиц, дух Хрисѣов ко́да је Госѣод узносеѣи се на небеса обећао својим ученицима, да ће ѿслаѣи Духа Уѣѣеѣиѣеља ко́ји ће их увесѣи у сваку исѣѣину (Амфилохије, митрополит, Светигора 2011: 7). Они ко́је Дух Божѣи води,

нека уђу с нама у ово мислено и свемудро саборишће, носећи у мисленим рукама бођојисане Таблице бођојознања (Богдановић 2008: 125). Свему сѣвореноме живоји је удахнуо, Духом Свѣиим, сам Боџ, Давалац живојиа (Ранковић 2015: 11).

Примери који су овде издвојени из различитих текстова (како оних које издаје Црква тако и оних који не припадају црквеном издаваштву) показују да се све речи које се односе на Господа, укључујући и оне заменичке односно придевске категорије, у тим текстовима пишу великим словом: *Госѣод* = *Вођа*, *Женик*, *Сѣасишћељ*, *Творац*, *Сзздаишћељ*, *Судија*, *Уиѣишћељ* итд. Овај поступак у неким случајевима није у складу са српском књижевнојезичком нормом. Међу наведеним примерима употребе великог слова има и оних случајева који нису властите именице, чак ни метафоричне замене имена, већ заједничке, опште именице, нпр. „*Ослободилац* свих људи” или атрибутиви, нпр. „*Венцедавац* Господ”. Такве именице, које не представљају устаљене замене за појам Бога, треба писати малим, а не великим словом.

Богородица. Мати Господа Исуса најчешће се назива Богородица, али су поред овог имена такође у честој употреби *Дјева Марија* и *Приснодјева*. Она се поштује „више од свих других светих, више чак и од анђела, јер је била избрана од Бога за средство људског спасења кроз рођење Спаситеља света” (Велимировић 2003а: 22).

Објашњење о писању великог слова које се, поред осталог, односи на Бога и Богородицу, у Правопису (тачка 44) гласи овако:

а. „У једнобожачким (монотеистичким) религијама називи за божанства схватају се као једини у својој врсти односно као властита имена и зато се пишу великим словом:

Боџ, *Јехова*, *Алах*, *Буда*, *Шива*. Тако се пишу и устаљене замене за Бога односно Христа – *Госѣод*, *Свевишњи*, *Свемођући*, *Сѣасишћељ*, *Боџ Оиѣац* (уп. и: у име *Оца и Сина*), као и *Бођородица*, *Бођомаиш*, Госпа за Христову мајку.”

б. Међутим, када речи *боџ*, *џосѣод*, *свевишњи*, *бођородица* имају опште (заједничко) или атрибутско значење или се употребе у множинском облику, пишу се малим словом: филозофија тражења *бођа*, *боџ* Перун; не би му помогли сви *бођови*; сами *алах* зна; *џосѣод* га његов знао, *свевишњи* Бог, *бођородица* Марија. На исти начин писаће се мало *б* у свим експресивним и фигуративним изразима са именицом *боџ*, нпр. *не дао боџ*, *за име бођа*, *на силу бођа*, *боже (ме) ѣросиш*, *за бођа милођа*, *убио је бођа у њему*, *ухвиѣио је бођа за браду* и сл.” (Правопис).

Међу примерима датим у Правопису нема оних који су такође често у употреби као називи за појам Бога. Тако, на пример, недостаје назив *Сведржишћељ*, који се налази у првом члану *Символа вере*. Такође, уз имена *Оиѣац* и *Син* (уп. „у име Оца и Сина”) изостављен је *Свеиш Дух* (рекао бих

да је боље писати великим оба дела имена него само први део², како се у Правопису препоручује – „Свети дух”), који са претходним двама именима чини целину. У објашњењу, као и међу примерима, изостало је помињање *Свеїѣ* односно *Пресвеїѣ Тројице* као друго, устаљено име за Бога: У *Свеїѣ* *Писму* и *Свеїѣ* *Предању Сїасиїѣљем* [се] *назива Боґ уойїїѣ, їѣ јесїї Пресвеїѣ Тројица* (Поповић 2004: 10). Даље, у Правопису пише да се уз појам Бога односно Христа дозвољава писање великог слова за њихове устаљене замене, док је за појам Богородице таква могућност изостала, иако у пракси има такође устаљених назива, као што су *Покровиїѣљка*, *Пречисїѣ*, *Боґомайѣр* односно *Боґомайѣра*, *Боґомајка* итд. У трећем члану *Символа вере* за Богородицу је употребљено име *Марија Дјева*, која се у Правопису такође не спомиње: *Који је ради нас људи и ради нашеї сїасења сиїцао с небеса, и овайлоїїи се од Духа Свеїѣоґа и Марије Дјева и їосїѣао човек*.

У напмени Правописа у 79. тачки пише да се „придеви *Бож(и)ји* и *Госїѣодњи*, потом заменице које се односе на Бога, Оца и Сина и Светога духа (односно Светога Духа у текстовима ове врсте) и Богородицу (*Ти, Он, Она, Њеґа* и *Га, Ње* и *Је, Њој* и *Јој, Твој, Твоја, Њеґов, Њеґова, Њеґово, Њен, Њена, Њено* и сл.)” у текстовима које издаје Црква пишу великим словом супротно правилима датим у важећем правопису. Када је реч о писању придева изведеним од Бог и Господ, Р. Стијовић каже да „нема разлога, када се већ Бог, Господ и сл. пишу великим словом, не прихватити и писање придева *Бож(и)ји* и *Госїѣодњи* великим почетним словом, попут других присвојних придева: Николин, Марков, Јанков, Јеховин, Алахов. Придев *божански* треба писати малим словом као и друге придеве на *-ски*” (Стијовић 2013: 27). Даље, о заменицама *ваїи*, *њеґов* и сл. каже да „нема смисла не дозволити њихово писање великим словом, као и у другим приликама у којима користимо куртоазно велико слово. Остале заменице (*ґа, ње, му* и сл.) треба писати малим словом” (Стијовић 2013: 28).

Писање заменица које се односе на Бога великим словом није у свим случајевима истог карактера. Једно је када се самом заменицом буквално замењује име истог појма – Бога, а друго је када се реченичним делом са заменицом у функцији субјекта замењује један појам. У том другом случају где је употреба личне заменице настала као резултат катафатичког односно апофатичког теолошког приступа³ – где се Бог назива оним што јесте,

² То мишљење заступа и Р. Стијовић (2013: 28).

³ Апофатичко теолошко учење заснива се на томе да се до знања о Богу долази путем негирања онога што није својствено Богу, који и даље „остаје непознат и необухватив по својој трансцендентној суштини” (Кодић 1999, под апофатика). То је један од двају путева или начина познања. Други пут је катафатички, по којем се до познања долази на основу створених, видљивих реалности схваћених као одраз Божјег деловања (Кодић 1999, под катафатика).

односно оним што није и именује реченицом која почиње заменицом Онај – сматрам да се може допустити писање заменице великим словом:

Господ рече Мојсију: Ја сам Онај шћо јесће (Мој. 6, 2). Виђао сам људе убоге и сироте у врлинама ... како ... вајију ка небескоме Цару, и шћиме као да йрисиљавају на милосћ Онога чија се йприрода не може йрисилийи (Богдановић 2008: 68).

СВЕТИ АНЂЕЛИ. У богословљу анђели су невидљива духовна бића, која је Бог створио пре овог видљивог света, обдарена разумом, слободном вољом и бесмртношћу. По службама које врше и степенима савршенства деле се у три групе, а свака група на три степена или чина. Прва група, највиша: шестокрилати серафими, многооки херувими и престоли; друга група: господства, силе и власти; трећа група: почеци (начала), арханђели и анђели. Последња два чина најближа су људима. Анђели служе Богу и саопштавају људима његову вољу (Маринковић 1995: 71).

На основу праксе писања великог слова у изворима који су за ову прилику прегледани, примећено је да, када је реч о писању анђела, она није уједначена, а та неуједначеност није ретка ни у оквиру истог текста, нпр. *Свеиш Арханђел Михаило* (Маринковић 1995: 72) и *Свеиш арханђел Михаило* (Маринковић 1995: 73), па понегде ни у истој реченици: *Радуј се, йресвеиша колеснице Онога који је на Херувимима; радуј се, йреславно сћанишћие Онога који је на серафимима!* (Молитв., 97).

Будући да је реч о општим, тј. заједничким именицама, називе анђела не треба писати великим почетним словом, што је и у складу с правописном нормом. Имајући у виду широку распрострањеност праксе писања светих анђела великим почетним словом, дакле супротно духу правописне норме, било би корисно унети у Правопис одредбу у којој би се експлицитно саопштило како треба писати називе светих анђела.

СВЕТИ. О писању атрибута *свеиш* уз имена светаца у Правопису је посвећена тачка 41. д.: „Атрибут *свеиш* уз имена светаца, као и блажени, хазрети, по правилу су саставни и неиспустиви део имена и пишу се великим почетним словом”. Даље се наводе примери: Свети Петар, Свети Лука, Свети Сава, Свети Симеон Мироточиви итд. Дакле, у Правопису је, када је реч о употреби придева *свеиш*, одређено да се придев Свети пише великим почетним словом онда када је саставни део имена, тј. агеоантропонима. Оно што није речено јесте писање придева *свеиш* када је употребљен у именичкој служби, као на пример *сви Свеиш*. Може се поставити питање да ли се под овим чланом подразумева да се и други атрибути, попут чинова светости, пишу великим словом. Због тога сматрам исправним предлог Р. Стијовић да правопис прихвати писање придева *свеиш* малим словом, како је било у ранијем издању Правописа, што у раду оправдава следећим убедљивим

разлозима: „Ако прихватимо препоруку да придев *свeтѣи* као неиспустиви део имена светаца треба писати великим почетним словом, то би онда требало чинити и са именицама *јеванђелиста*: Јеванђелиста Матеј, Јеванђелиста Марко, Јеванђелиста Лука, Јеванђелиста Јован, затим *пророк*: Пророк Давид, Пророк Илија, *апоcтoл*: Апостол Тома, *арханђел* (архангел): Арханђел Михаило, Арханђел Гаврило итд. Све ове именице неиспустиви су делови имена и нема разлога писати их другачије него придев *свeтѣи* уз име свеца. С друге стране, атрибут *свeтѣи* можемо посматрати као било који други описни придев (*добри*, *илемениѣи*, *благи* и сл.), с тим што се од других разликује по томе што казује доминантну особину светаца, по којој се они разликују од свих других са тим именом” (Стиловић 2013: 28). Велико слово пак остаје у имену празника и називу цркве.

Ту би се, у оквиру исте тачке Правописа, могао наћи и придев *пресвeтѣи* (у примерима Пресвета Тројица, Пресвета Богородица). Узимајући у обзир то да се придев *свeтѣи* у писаној пракси употребљава и уз друге речи, а не само уз агиоантропониме, нпр. „Свето Откривење”, „Свето Предање” итд., ваљало би у правописном објашњењу посветити пажњу и овом питању.

Међу примерима употребе великог слова за случајеве који такође нису обухваћени објашњењима у Правопису налазе се збирна имена за појмове који се узимају као целина, нпр. када се односе на апостоле, ученике итд.:

Ову Дванаестѣиорицу ѡсла Исус и зајовједи им ѡворећи: На ѣуѣи незнабожаца не идиѣи, и у ѡрад самарјански не улазиѣи (Мат. 10, 5). Као ѡѣио је један од Дванаестѣиорице, Јуда, оѣиѣао од Госѣода, ѣако су неки од ових Седамдесетѣи одусѣали Госѣода не с намером издајсѣива неѡ ѣо немоћи људској и маловерностѣи (Велимировић 2008, 4. јануар). Приликом силаска Духа Свeтѣоѡа на аѣоcтoлe, видљиви знаци наѣиѣија (изливања) Духа били су ваѣирени језици изнад ѡлаве свакоѡ од Дванаестѣиорице (Пекић В., Правосл. мис. 2018: 6). Сѣадоѡе ѣреда ме. Ја их уѣиѣам ко су они. А они одѡворице: „Ми смо Пеѣиочисленици” (ѣако се називају ѣеѣи ученика свeѣиe браће Кирила и Меѣодија: Климентѣи, Наум, Ангелар, Горазд и Сава) (Маринковић 1995: 101).

Црква. Реч *црква* у православном хришћанству означава Богом установљену заједницу крштених, „уједињених вером у једнога Бога, кроз Свету тајну евхаристије” (Енц. правосл.). Ради се о значењу *цркве* као заједнице, еклисије народа Божјег, створене речју и делом (плаћеном крвљу) Исуса Христа, која је надахнута Светим Духом⁴ (в. Велимировић 2003а: 31). У том значењу говори се о јединствености и недељивости *Цркве* у деветом члану *Символа вере*: „Верујем ... у једну свету, васељенску и апостолску Цркву”.

⁴ „Данашња Источноправославна црква органски је наставак оне исте заједнице (еклисије) која је рођена приликом Силаска Духа Светог, на дан Педесетнице, у Јерусалиму” (Енц. правосл., 2054).

Навешћемо ове примере који илуструју поменуто значење: *А и ја њеби кажем да си њи Пеџар, и на њоме камену сазидаћу Цркву своју, и враџа њакла неће је надвладаџи* (Мат. 16, 18), *Душе [умрлих] одлазе у Небеску Цркву. Због њога њосџоје два крила Цркве: видљиво и невидљиво крило* (Велимировић 2003: 31).

Реч *црква* користи се, затим, у значењу заједнице хришћанских верника организованих у конфесионалне, територијалне и др. јединице, установе и сл., нпр. православна ~, католичка ~, Источна ~, Западна ~ итд.

У Правопису се, међутим, даје објашњење за писање великог слова само за назив *црква* када означава грађевину односно храм (нпр. Црква Свете Петке, Црква Успења, али Успенска црква)⁵ или када се употребљава као званични назив установе (нпр. Српска православна црква), док за значење заједнице крштених, уједињених вером у Бога нема посебног објашњења.

Великим почетним словом у нашој грађи из богословске писане праксе налазимо речи и изразе који се односе и на следеће појмове:

’света места’ (*Маслинова Гора* код Јерусалима (Богдановић 2008: 97));

’бесмртност, спасење душе’: *Из крви им изникли божури | Из косџију знак часнога крсџа | Своје Небо носе на џри ѝрсџа* (Амфилохије, митрополит, Светигора 2011: 2);

’Божја промисао’: *Бог милосџиви, који не жели жреџнику ѝројасџи но сџасења, нађе начина да Промислом Својим чудесним сџасе жраџину Таису* (Велимировић 2008: 737), *Није Провиђење сачувало џело краља Владимира за џо само да ми као народ имамо један џелесни доказ какве смо блажорodne ѝреџке имали ѝре девеџ сџолећа ... негџ нам жга је џо милосрђу Своме сачувало, да би нас и џелом и духом ѝодсеџио на узвищени идеал хриџански и на могђњносџ досџигђнућа џога идеала* (Велимировић 2003б: 148);

’Символ вере’: *Свеџи Грижџрије ... одликовао се огђрном свеџском уче-ноџћу и духовним оџиџом. Учесџивовао на II Васељенском сабору. Мисли се, да је он сасџавио друџи део Символа Вере* (Велимировић 2008, 10. јануар);

’Страшни суд’: *Св. муч. Јулијана ... свраџи у цркву и чу ѝројовед о Сџра-џном Суду и казни жреџника. И џа реч је џолико ѝоџресе и измени, да се она наједанџџи згади на саму себе ... и ѝриџаде св. Нону с молбом, да је крсџи* (Велимировић 2008: 736);

’Царство небеско’: *И жџвџраџе: Покајџе се, јер се ѝприближило Царсџџво небеско* (Мат. 3, 2), *Царсџџво Небеско ѝочиње уџраво овде, на Земљи, у Лиџурђији која је осџварење Живоџа Цркве* (Пурић 2004: 8), *Ми смо жиџељи*

⁵ У раду Стијовић 2013 предложено је да се именице *црква*, *храм*, *манаџџир*, *самосџан*, *синагога*, *каџедрала*, *џамија*, *џараклис*, *исџосница*, *келија* и друге именице општег карактера пишу малим словом.

Царсѣва Небескоѣ, ми смо жиѣељи Вечноѣ Града који ће доћи, а овде смо само ѿвремени ѿролазници (Пурић 2004: 78), *Трудѣи се око корисѣи за ѣело, око њеѣовоѣ лечења, чисѣоће и друѣих ѿѿреба овоѣ свейѣа, а ѿри ѿѿме изѣубиѣи дуѣу и Царсѣво небеско, за хриѣћане би био рђав ѿруд, не добиѣѣак, неѣо ѣубиѣак оноѣ најдраѣоцениѣѣ, живоѣи вечноѣа* (ПАТРИЈАРХ ПАВЛЕ 2010: 15);

’православна вера; заједница православних хриѣћана’: *Он [Боѣ] ѿмаже свој деци Православѣа да дуѣама својим нађу ѿѿи сѣсења и вечно обѣиѣиѣи у царсѣву Божијем* (ГЕРМАН, патријарх српски, Правосл. мис., св. 1/1959, стр. 3) итд.

Међу побројаним случајевима у овом последњем низу појмова налазе се речи за које се у Правопису предлаже другачије решење него што је оно овде приказано. Тако се израз *Царсѣво небеско* у пракси пише и као „Царство Небеско”, што важи и за „Страшни Суд”. За неке речи односно изразе неприхватљиво је одступање од правописне норме, будући да се постојећим правописним решењем не умањује значај појма тиме што друга реч у изразу остаје малим словом.

На другој страни, назив кратког излагања истине хриѣћанске вере у вероисповедању Цркве требало би писати великим, а не малим словом, како сада стоји у Правопису, уп. „символ вере” (в. т. 194, ѣ), „вјерују”⁶ (Правопис, 282) и сл.

Спроведена анализа о употреби великог почетног слова у религијским текстовима српског православног богословља, који су за ову прилику прегледани, показала је, с једне стране, да писање великог слова није у потпуности сагласно објашњењима датим у Правопису, али и да, с друге стране, у текстовима има доста примера чија употреба није садржана у постојећим правописним правилима и објашњењима. Имајући у виду промене које су последњих деценија захватиле наше друштво и културу, повратак веронауке у школе и излагање све бројнијих публикација на тему религије на српском језику, мислим да је неопходно да се те промене региструју и размотре и на плану употребе језика и књижевнојезичке правописне норме. Чак и на овом невеликом броју илустрованих примера може се закључити да проблем употребе великог слова у текстовима из области религије треба решавати на нивоу опште правописне регулативе, јер се ради о текстовима који нису изузети, тј. ограничени само на црквено издаваштво, како је то можда раније било, већ су појмови из религијске сфере, изрази, цитати и сл. подједнако присутни у различитим стилима и формама и у разним издањима на српском књижевном језику. Једно од могућих решења било би

⁶ У питању је црквенословенизам од облика првог лица једине презенте, а не ијекавски облик, како стоји у Правопису (уп. Правопис, 282).

да се, на основу детаљнијег увида у језики материјал из религијске сфере, издвоје, за почетак, кључни, најважнији појмови и изрази у којима је евидентно колебање у писању великог и малог слова и да се за те случајеве у правопису дају објашњења како треба поступити у писању тих речи. До ваљаног и прихватљивог решења могло би доћи уколико би се правописна правила за писање речи из области религијске сфере донела уз консултације са теолозима који би били делегирани у шири састав комисије која се бави писањем и издавањем правописа српског језика.

И з в о р и и л и т е р а т у р а :

- Богдановић 2008: Димитрије Богдановић (прев.), Свети Јован Лествичник, *Лесџвица*, Бања Лука: Романов.
- Велимировић 2003а: Николај Велимировић, *Вера свѣтих*, Ваљево: Глас цркве.
- Велимировић 2003б: Николај Велимировић, *О знамениѣм људима*, Ваљево: Глас цркве.
- Велимировић 2008: Николај Велимировић, *Охридски ѣролоѣ*, Епархија ваљевска, манастир Лелић.
- Енц. правосл.: *Енциклопѣдија ѣрвославља* I–III (штампано с благословом Његове Светости Патријарха српског господина Павла), Димитрије М. Калезић (гл. ур.). Београд: Савремена администрација, 2002.
- Кодић 1999: Ј. Брија, *Речник ѣрвославне ѣеолоѣије*, Митрофан Кодић (прев.), епископ источноамерички, Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.
- Кончаревић 2015: Ксенија Кончаревић, *Поѣлед у ѣеолинѣвисѣику*, Београд: Јасен.
- Левушкина 2013: Ружица Левушкина, *Лексика из сфере ѣрвославне духовносѣи у срѣском језику и њена лексикоѣрафска обрада*, докт. дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2013. године, 462 стр.
- Маринковић 1995: Протојереј Живан М. Маринковић, *Најбољи васѣиѣиач* (збирка васпитних примера), Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Молитв. *Православни молиѣвеник*, ур. протојереј ставрофор Милан Пантелић, Шабац: Православац, 2008.
- Огњевић 2012: Тамара Огњевић, *Блаѣо Србије: кулѣурно-исѣоријска башѣина*, Београд: Младинска књига.
- Патријарх Павле 2010: Патријарх Павле, *Православље у савременом свѣѣу*, друго издање, Београд: Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке.
- Поповић 2004: Јустин Поповић, *Доѣмаѣиѣа ѣрвославне цркве*, II, Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст” Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева.
- Правопис: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правойис срѣскоѣа језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Правосл. мис. 2018: Православни мисионар, Суботић, О. (ур.), св. 359, Београд: Информативно-издавачка установа Српске православне цркве.

Пурић 2004: Јован (Пурић), епископ, *Лесѣвица ѿајноводсѣвеноѿ ѿуѣовања*, друго издање, Тврдош: Братство Св. Симеона Мироточивог, Цетиње: Цетињски манастир и богословија Св. Петра Цетињског.

Ранковић 2015: Зоран Ранковић, *Црквенословенски језик*, Београд: Православни богословски факултет.

СВЕТИГОРА 2011: Митрополија цетињска, бр. 209–210, протосинђел Кирило (Бојовић) (гл. ур.), Цетиње.

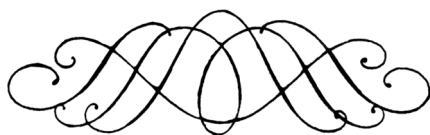
СВЕТО ПИСМО СТАРОГА И НОВОГА ЗАВЈЕТА, Библија, епископ Бачки Иринеј (Буловић) (ур.), Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2018.

СТИЛОВИЋ 2013: Рада Стијовић, „Нова правописна решења – велико слово (предлог измена)”, *Наш језик*, XLIV, 3–4, 25–30.

Владан Јовановић

Институт за српски језик САНУ

vladan.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

ПРЕИСПИТИВАЊА

Душка Кликовац

О ЗАРЕЗУ ИЗА ОДНОСНИХ РЕЧЕНИЦА СА КО, ШТО (И КОМЕНТАР О ТЕРМИНУ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ТОГ ИНТЕРПУНКЦИЈСКОГ ЗНАКА)

1. У овом прилогу биће речи о писању зареза (запете) иза једне врсте односних зависних реченица у тзв. инверзији (онда кад се оне налазе на почетку више реченице), онако како се препоручује у двама издањима *Правописа српскога језика* Матице српске – оне из 1993. (чији су аутори Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица – у даљем тексту означаваћемо га скраћеницом П-1993) и оне из 2010, који је његова редигована верзија (главни редактор је Мато Пижурица, а део из интерпункције редиговао је Живојин Станојчић; у даљем тексту служићемо се скраћеницом П-2010).¹ У питању су односне реченице које почињу односним заменицама *ко*, *што*.

Како објашњава Љубомир Поповић у својој *Синтакси* (Поповић ¹⁵2014: 322), те односне реченице имају именичку конституентску вредност, тј. означавају особе, предмете или појаве и у вишој реченици имају синтаксичке функције које иначе имају именице – пре свега функцију субјекта и правог објекта. Тако у првом примеру односна реченица са *ко* (чије би се значење могло исказати и именицом *раноранилац*) има функцију субјекта, а у другом односна реченица са *што* има функцију правог објекта:

Ко рано рани, две среће граби.

Што можеш да урадиш данас, (то) не остављај за сутра.

Нас ће, дакле, интересовати препоруке из двају правописа у вези са зарезима у таквим примерима.

¹ Овај прилог је настао на основу нашег чланка посвећеног обради запете у правопису из 2010. (в. Кликовац 2011а).

2. У оба правописа даје се исто начелно правило – да се зависне реченице у инверзији морају одвајати зарезом/запетом. Цитирамо обе формулације:

П-1993, стр. 267	П-2010, стр. 114
Нормално зависна реченица почиње помоћним речима – везницима, упитно-одноним заменицама или одговарајућим прилозима. Ако је тако уобличена, а долази испред главне реченице, иза ње се обавезно пише зарез (само што се може каткад заменити цртом, ради изразитијег раздвајања суреченица). Како у овој позицији нема везника, службу разграничавања реченица преузима реченични знак, у складу са општим правилом у т. 190.	Зависна реченица, по правилу, почиње помоћним речима – везницима, упитно-одноним заменицама у функцији везника или одговарајућим прилозима. Када је тако уобличена, а долази испред главне реченице, иза ње се запета обавезно пише. То значи да службу разграничавања између зависне и главне (управне) реченице преузима интерпункцијски знак запете. ³

Затим оба правописа наводе као примере различите врсте зависних реченица. На првом месту су односне реченице, за које оба правописа дају исте примере; П-2010 то чини под насловом *I. Зайеџа се њише* – стр. 114):

Ко брзо суди, брзо се и каје.

Коме закон лежи у њојзу, трагови му смрде нечовјештвом [нечовјештвом].

Чије су овце, тога је и планина.

Што се не хће [не хџје] у ланце везаџи, то се збјежа у ове планине.

Приметићемо да у свим примерима са зависном реченицом у инверзији, па и у овима, зарез стоји на месту где се целокупна реченица сегментује и у говору: ако говори спорије или изражајније, наглашавајући смисаоне односе, говорник ће на том месту подићи тон и направити паузу, после чега ће тон почети да пада; а ако говори брзо и неформално, паузе неће бити, али ће „прелом“ у интонационој кривуљи остати.³

Иза наведеног правила у П-2010 следи поднаслов *II. Зайеџа се не њише* (стр. 115), испод којег стоји следеће:

² Ова правила добро показују природу измена које је П-2010 унео у текст Правописа из 1993: сама правила П-2010 углавном није мењао – најчешће их је само преформулисао, и то тако што их је скраћивао, при чему су често изостављене корисне напомене – у овом случају то је да функцију зареза може преузети црта (шире о изменама и њиховим резултатима в. у Кликовац 2011б).

³ О томе да други елементи прозодије могу преузети улогу паузе говори, иако не поводом зависних реченица, Ј. Јокановић-Михајлов (1994: 34): „У брзом темпу [...] паузе најчешће нема. Функцију сегментације у брзом темпу преузима тонска компонента интонације.“

Односна зависна реченица са сл у ж б о м с у б ј е к т а не одваја се запетом од предиката (личног глаголског облика) који се налази у главној (управној) реченици иако се налази у положају инверзије,

и дају се следећи примери (курзив изворни):

Ко узме кајаће се, ко не узме кајаће се.

Ко ради не боји се глади.

Ко на брдо, ак' и мало, с'иоји више види но онај под брдом.

Овде корисник правописа може само да се нађе у недоумици, и то из више разлога. Најпре, реченица *Ко ради / не боји се глади* изговара се исто као и реченица *Ко брзо суди / брзо се и каје* – тј. са прозодијским сигналом да се зависна реченица завршава (обележили смо га косом цртом), који, види смо, може бити пауза и интонација или само интонација. Чак ће и у првом примеру – *Ко узме кајаће се, ко не узме кајаће се* – говорник у изражајном говору направити паузе иза *ко узме* и *ко не узме*. (Тај пример ћемо опширније прокоментарисати у т. 3.)

Друго. Не постоји ниједно граматичко или прозодијско правило које би налагало да се зависне реченице које се налазе непосредно уз предикат више реченице третирају посебно, другачије од оних које су од тог предиката одвојене неком речју или речима. Наиме, на истом месту – тј. после зависне реченице – сегментују се и реченица *Ко брзо суди / брзо се и каје* и реченица *Ко брзо суди / каје се*, одн. реченице *Ш'ио се не хће у ланце веза'и / 'ио се збјежа у ове 'иланине* и *Ш'ио се не хће у ланце веза'и / збјежа се у ове 'иланине*. Додатну забуну изазива последњи наведени пример (*Ко на брдо, ак' и мало, с'иоји више види но онај 'од брдом*), у којем је зависна реченица од предиката више реченице раздвојена речју *више* – због чега не одговара правилу које треба да илуструје.

Треће. У правилу се инсистира на томе да зависна односна реченица која се не одваја запетом мора имати функцију субјекта. Од онога ко би хтео да такво правило поштује захтевало би се, дакле, да познаје синтаксу изузетно добро. Ово утолико пре што се правилом – иако не и примерима – обухватају све односне реченице у функцији субјекта, дакле и оне које почињу са *ш'ио*. Да би поштовао правило, корисник правописа би морао да разликује синтаксичку функцију зависне реченице у примеру *Ш'ио сам нашла сведело ми се*, где има функцију субјекта и где се запета не би писала, и *Ш'ио сам нашла, ку'ила сам*, где има функцију правог објекта и где би се запета писала.⁴ Тај захтев би био утолико тежи што се обе реченице изговарају на исти начин – сегментоване на месту где се завршава зависна реченица.

⁴ На ту појединост пажњу нам је скренуо колега Балша Стипчевић, на чему му се и овом приликом захваљујемо.

3. Одакле уопште то правило у П-2010? То ћемо закључити ако пажљиво погледамо један коментар из П-1993 на крају поглавља о зарезу (стр. 274–275):

Писцу који добро влада склопом реченице и интерпункцијском нормом може се препуштати више слободе у писању и изостављању зареза, понекад и мимо формалних и преовлађујућих правила – ако се одступањем од њих јасније предочавају стварни смисаони односи. Већ су предочене неке могућности изостављања зареза уз вокатив и уз речце, како се не би замагљивала битнија функција овог знака [...]. Слични разлози оправдавају и испуштање зареза иза субјекатске односне реченице, нпр. у стиху: *Ко на брдо, ак' и мало, с'тоји више види но онај њод брдом* (нескладно би било да је иза речи „стоји“ написан и трећи зарез), или у реченици: *Ко узме кајаће се, ко не узме кајаће се*. Из ових изузетних ауторских могућности упрошћавања (да се избегне гомилање зареза) не треба искључити ни друге видове реченичне инверзије: *Ако имаш њонеси, ако немаш куйи, али свакако није добро да без њога њуйујеш* (уместо: „Ако имаш, понеси, ако немаш, купи, али...“).

Овакво одступање оправдава начело да интерпункција није сама себи циљ, него је она средство да се казивање предочи у што складнијем, јаснијем и прегледнијем облику. Ипак, ово су само изузетни поступци, условљени смисаоном целовитошћу појединих спрега и односима у широј реченици, па они не доводе у питање норму писања зареза.

Дакле: (а) умешан писац сме изоставити зарез ако има оних који су важнији или да зареза не би било превише, али (б) то може бити само изузетно и (в) тиме се норма у вези с писањем зареза не доводи у питање.

Да погледамо сад наведене примере изблиза. Пример *Ко на брдо, ак' и мало, с'тоји више види но онај њод брдом* састоји се од два стиха, а граница међу њима налази се управо иза односне зависне реченице; ако се тај пример напише у два реда (како и јесте у оригиналу), реченица је сегментована и без зареза. Пошто је у питању ауторско дело, пример не смемо мењати; али ако се такав пример напише континуирано, свакако да би иза зависне реченице (у овом случају – иза *с'тоји*) морао доћи или зарез или, можда боље, црта. А у примеру *Ко узме кајаће се, ко не узме кајаће се* изостављени су зарези који су хијерархијски нижи од онога који дели реченицу на две независне реченице. Таквим интерпунгирањем имитира се бржи, неформалнији говор; ако бисмо имитирали спорији и изражајнији говор, у којем би се направила пауза и иза *ко узме* и *ко не узме* – на тим местима ставили бисмо опет црте. Исти принцип би важио и у трећем примеру: ако би се записивао или имитирао говор који би наглашавао логичке односе међу деловима реченице, писало би се: *Ако имаш – њонеси, ако немаш – куйи...* (о стилском нијансирању текста интерпункцијом в. Кликовац 2018).⁵

⁵ Овом примеру је П-2010 посветио поново посебан поднаслов: *III. Слободан избор њисања или нењисања зайеће*, где се каже: „Ако се у једној сложеној реченици налази више

4. Да резимирамо. Правило из П-2010 о изостављању запете иза односних реченица противречи строгом правилу које је дато само једну страницу пре њега – да се иза зависне реченице у инверзији запета „обавезно пише“. При томе, оно нема темеља у прозодији, као критеријум уводи положај зависне реченице у односу на предикат, што такође нема никаквог основа, и захтева толико добро познавање синтаксе да готово нико не би могао да га поштује. А настало је погрешном интерпретацијом једног коментара из П-1993. При свему томе, издвојено је као целина с посебним поднасловом, чиме му се даје додатна тежина.

5. Коментар заслужује и термин којим се означава спорни интерпункцијски знак. У П-1993 у наслову стоји „Зарез (запета)“ (стр. 256), али се у тексту употребљава искључиво термин *зарез*. Аутори дају и објашњење (стр. 253):

Што се тиче варијаната (синонима) 'запета' (традиционални српски термин, руског порекла) и 'зарез' (термин који смо усвојили од 1960), служићемо се више овим другим, због поколења која су се школовала после 1960. и од којих ће реално зависити будући доминантни изражајни обичаји; у сваком случају, треба знати и уважавати и један и други термин.

П-2010, међутим, ово објашњење – које се и даље чини убедљивим – пре небрегава и употребљава само термин *зайеџа*. Устаљену терминологију није добро мењати без доброг разлога,⁶ а термин *зарез* је итекако устаљен – а судећи по усменој анкети коју сваке године спроводимо са студентима српског језика на предмету Синтакса српског језика, још увек се чешће користи од термина *зайеџа*. Он има још једну добру особину: сликовит је, јер асоцира на покрет зарезивања – урезивања полукружним покретом. Није јасно да ли је овакав поступак проистекао из разматрања неких додатних аргумената (који у самом тексту Правописа нису изнесени) или је резултат

кратких зависних реченица у положају инверзије, (а) запета се може писати после сваке од тих реченица: *Ако имаџ*, понеси, *ако немаџ*, купи, али свакако није добро да без тога путујеш...; али ради избегавања гомилања запета (што значи и ради избегавања нагомиланих пауза при изговарању овакве сложене реченице), (б) запета се и не мора писати иза сваке од реченица које се налазе у инверзији према главној реченици: *Ако имаџ* понеси, *ако немаџ* купи, али свакако није добро да без тога путујеш (стр. 115–116). Тачно је да аутор текста има „слободан избор“ да на та места стави зарез или не, али треба рећи да се резултати тог избора међусобно разликују – не само по броју зареза него и у томе какав се карактер придаје говору који се бележи – неформалнији или формалнији (интелектуалнији).

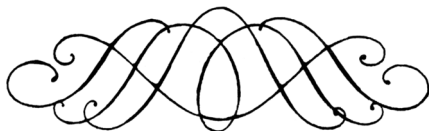
⁶ Павле Ивић каже: „Правопис има смисла мењати само ако је ново решење далеко боље од старог; иначе је грехота уносити забуну у публику, *кршџиџи створене навике, одучаваџи људе од научног*“ (Ивић 1998: 12–13; курзив наш – Д. К.). Иако је изречен поводом неких Белићевих правописних решења, тај суд свакако важи и за терминологију, као и за графичка решења правописних знакова (поводом наводника в. наш прилог у прошлом броју овог часописа – Кликовац 2018б).

превида или површности – баш као што је то случај са зарезом иза односних реченица са *ко*, *што*. Шта год да је у питању, ово термилошко решење требало би озбиљно преиспитати.

Л и т е р а т у р а

- Ивић 1998: Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа“, [у зборнику] *К новој писмености* (приредио Радојко Гачевић), Београд: Научна књига, 1998, стр. 11–15.
- Јокановић-Михаллов 1994: „Интонационо и правописно рашчлањавање исказа“, *Књижевност и језик*, XLI/3–4, 1994, стр. 31–38.
- Кликовац 2011а: Душка Кликовац, „О обради запете у новом издању *Правописа српског језика* (Матица српска, 2010)“, *Књижевност и језик*, LVIII: 1–2, 2011, стр. 115–124.
- Кликовац 2011б: Душка Кликовац, „О обради интерпункције у старом и новом издању *Правописа српског језика* (Матица српска, 2010)“, *Књижевност и језик*, LVIII: 3–4, 2011, стр. 229–248.
- Кликовац 2018а: Душка Кликовац, „О знаковима у правопису (2): реченични знакови“, *Научни саставак слависти у Вукове дане*, 47/3, 2018, стр. 69–85.
- Кликовац 2018б: Душка Кликовац, „О обележавању управног говора наводницима“, *Језик данас*, XIV/11, 2018, стр. 4–11.
- Поповић ¹⁵2014: Љубомир Поповић, „Синтакса“ [без потпоглавља „Систем глаголских облика и његова употреба“], [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2014. (15. издање).

Душка Кликовац
Филолошки факултет, Београд
klikovac@rcub.bg.ac.rs

ОСВЕТЉАВАЊА

Слободан Новокмећ

ДА ЛИ ЛЕЖЕЋИ ПОЛИЦАЈАЦ СПАВА ИЛИ САМО ЛЕЖИ?

Пре дванаест година, тачније 2006. године, на конкурс за најбољу нову реч који се у Хрватској организује од 1993. године и чији је циљ да се нађу одговарајуће замене „непотребним и неприлагођеним туђицама”, прву награду однела је реч – *усјорник*. Чак и без дефиниције, јасно нам је да је у питању предмет који нешто или некога успорава, који служи за (нечије) успоравање – а коме је успоравање неопходније него учесницима у саобраћају?! Управо је ова реч после тога постала скоро општеприхваћена замена за синтагму *лежећи полицајац*. И Институт за словеначки језик Франа Рамовша недавно је на својој Фејсбук страни објавио да је добио предлог за нову реч која би заменила лежећег полицајца – *рукеж* (*rukež*).

Дефиницију *лежећег полицајца* данас не можемо наћи ни у једном речнику српског језика иако је сâм термин широко прихваћен – од саобраћајних стручњака до тестова за полагање вожње. Са семантичке стране, у питању је „вештачка препрека на коловозу којом се возачи приморавају да у циљу безбедности саобраћаја на појединим местима смање брзину возила ... тамо где се ... појављују пешаци, нарочито деца” (С. Јокић, Политика онлајн, 27. 5. 2017). У *Правилнику о техничким средствима за успоравање саобраћаја на јуиу* термин *лежећи полицајац* дат је под наводницима, што говори о његовој неформалној употреби, док је као термин узет *вештачка избочина*, која је и дефинисана као „техничко средство за успоравање саобраћаја конвексног профила на коловозу које ограничава брзину кретања возила”. Према овом правилнику, постоје и друга физичка средства успоравања саобраћаја, а то су *илайформе*, *илайо*, *сужење коловоза*, *шущијећа йрака* и сл.. У *Правилнику о техничким средствима за успоравање саобраћаја на јуишевима и йосебним техничким средствима за зашћиийу безбедности*

деце („Службени гласник РС”, број 41/9) терминологија је формулисана тако да је термин *вештачка избочина* хипероним, док су лежећи полицајац (такође под наводницима), путни јастуци, платформе, платои и сл. хипоними, односно различите врсте вештачких избочина.¹

С лексичке стране, spoj *лежећи полицајац* био би лексикализована синтагма, односно јединица која је по својој структури синтагма, али се по већини осталих својих својстава приближава речима. Т. Прћић такве јединице назива фразним именицама или лексикализованим колокацијама, као што су нпр. *морски ђас*, *слећи миш*, *ајтомска бомба* итд. (в. Прћић 2011: 59).

У структури ове синтагме препознајемо глаголски прилог садашњи глагола *лежати* – *лежећи*, који је у конструкцији *лежећи полицајац* добио особине придева, тј. претрпео адјективизацију. Адјективизација је омогућена тиме што глаголски прилог садашњи означава „стално бивање у стању које је означено мотивним глаголом, што чини да се појмови уз чија имена тако употребљени гл. прилози стоје ближе одређују” (Станолчић, Поповић 2014: 176). Ово постаје продуктиван модел творбе описних придева: текући, -а, -е (*текућа вода*), висећи, -а, -е (*висећи мост*), летећи, -а, -е (*летећи ђањир*) (И. 176), а самим тим може постати део различитих устаљених израза, нпр. *клечећи сџав*, *крсџарећа ракеџа*, *џраџећи вокали*, *свеџлећа реклама*, *седећи сџав* и сл. (Клајн, Пипер 2013: 255), који би могли да се посматрају као фразне именице. Чак је и облик *лежећи* обрађен као прави придев у Речнику САНУ и део је различитих устаљених синтагми као што су *лежећи џоложај*, *лежећи сџав* (’при коме је тело водоравно положено’), *лежећи болесник* (’који је болешћу везан за постељу, за лежај, који се одмара лежећи’) и сл.

У чему је онда проблем с *лежећим полицајцем* и има ли уопште проблема? Успоравање вожње, које је услед ових бетонских или гумених водоравних препрека неопходно уколико не желите да оштетите своје возило, возачи су вероватно у једном тренутку видели као присилно и наметнуто. Сва је прилика да је таква физичка препрека отуда и прозвана „полицајцем”. С. Јокић у чланку из *Полиџке онлајн* од 27. маја 2017. године каже да „овај термин није на месту, јер се на извешан начин подсмева једној професији и њеним припадницима, униформисаним саобраћајцима који брину о нашем животу на улицама и путевима”, предлажући да изаберемо неку подеснију кованицу уместо *лежећеџ полицајца*.

Занимљиви су и коментари читалаца *Полиџке онлајн* који су на поминути чланак реаговали тако што су износили своје предлоге за алтернативни назив овог саобраћајног помагала. Један читалац предложио је да се

¹ Консултовањем са стручњацима за саобраћај, дошли смо до закључка да се *вештачка избочина* и *лежећи полицајац* могу третирати као синоними.

лежећи полицајац назове хајдук или њујни хајдук (с обзиром на то да чека у бусији као хајдучи), а остали предлози су: *брзинска њрејрека*, *контролор брзине*, *блокајор брзине*, *брзински регулајор*, *чувар деце*, *мини њрејрека на њују*. Други читалац је предлагао изведенице од глагола кочити – *кочник*, *укочник*, *искочник*, *закочник*, а трећи – *усјоривач брзине возила*. У анкети коју смо поставили на Фејсбуку на страници 'Сваког дана по једно правило из области језичке културе' учесници су као могуће заменске речи и синтагме за *лежеће полицајца* предлагали: *усјоривач саобраћаја*, *јрбина*, *принудни усјоривач (брзине)*, *смањивач брзине*, *командир*, *кочко*, *аутоусјоривач*, *возилоусјоривач*, *лежач*, *асфалтни сјајник* и сл. Изнети примери доводе нас до закључка да није једноставно наћи моноксемски назив који би био довољно семантички прозиран, те чија би употреба, у исто време, била прихватљива за формалне, као и неформалне говорне ситуације.

Такође, занимљиво је погледати како је ова физичка препрека названа у другим светским језицима, што ће нам показати и да термин *лежећи полицајац* није настао изворно у српском језику. У енглеском језику, у зависности од тога да ли смо на америчком или европском континенту и у зависности од тога на коју врсту препреке се односи, лежећег полицајца зову *speed bump* (буквалан превод био би 'брзинска избочина' или 'избочина за регулисање брзине'), *speed hump* ('брзинска грба или избочина'), а познати су и називи *sleeping policeman* (буквално – 'спавајући полицајац') и *lying policeman* ('лежећи полицајац'). У руском језику званичан назив је *искусственная неровность* ('вештачка избочина') или неформално *лежачий полицейский*, слично као и у бугарском – *легал полицај* ('лежећи полицајац'). У француском такође постоји неколико назива – *un ralentisseur* ('успоравач' или 'оно што успорава'), а ту су и називи *gendarme couché* ('спавајући полицајац' или 'жандар'), који више није у употреби, и *dos d'âne* (буквално – 'магарећа леђа'). У шпанском језику у питању је *guardia dormido* ('спавајући стражар/полицајац') или *guardia tumbado* ('лежећи стражар/полицајац'), док је италијански назив *dosso artificiale* ('вештачка избочина/препрека').

Као што видимо, премда нигде није озваничен у употреби, термин *лежећи полицајац* поприлично је распрострањен у разговорној традицији више различитих језика. Иако су могући и други називи, од којих је један *вештачка избочина*, питање је да ли је *лежећем полицајцу* могуће наћи одговарајућу замену, поготово у форми једне речи (за шта су најтранспарентнији предлози *усјорник*, *усјоривач*, *блокајор*, *кочник*, *избочина*, *њрејрека*, *принудник* и сл.). Да ли ће нека нова реч заживети и постати део активног лексичког фонда, зависи првенствено од говорника језика у ком се појавила, затим од њене распрострањености и употребе у различитим комуникативним ситуацијама и контекстима, али и од присуства те речи у различитим званичним

документима који уређују одређену област или сферу деловања у којој „постоји потреба за њом”. Тренутно, рекли бисмо, *лежећи полицајац* не иде нигде – његово је место у лексичком систему српског језика чврсто осигурано.

Л и т е р а т у р а :

Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2014.

Иван Клајн, Предраг Пипер, *Нормативна грамаџика српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2013.

Правилник о техничким средствима за усјоравање саобраћаја. Правилник је објављен у „Службеном гласнику РС”, бр. 9/2014 од 30. 1. 2014. године, а ступио је на снагу 7. 2. 2014.

Правилник о техничким средствима за усјоравање саобраћаја на путевима и посебним техничким средствима за заштитиу безбедности деце („Службени гласник РС”, бр. 41/09).

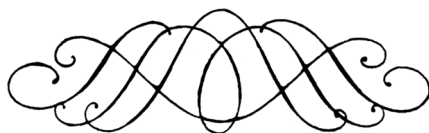
Света Јокић, Друго име за лежећег полицајца, *Полиџика онлајн*, 27. 5. 2017 <http://www.politika.rs/scc/clanak/381433/Pogledi/Drugo-ime-za-lezeceg-policajsa>

Твртко Прћић, Фразне именице: и синтагме и речи, *Лексиколоџија, ономасџика, синџакса*. *Зборник у часи Гордани Вуковић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 59–71.

Слободан Новокмет

Институт за српски језик САНУ

slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

ХЕЈ, ТЕТКА! И ТЕТКО ЈЕДНА ТЕТКАСТА! (ВОКАТИВ ОД МОРФОЛОГИЈЕ ДО ПРАГМАТИКЕ)

1. У овом раду осврнућемо се на одређене морфо(фоно)лошке одлике вокатива и њихов однос према семантици и прагматици. Наш циљ биће да, на основу увида у литературу (пре свега, Николић 2017а, 2017б; Арсенијевић 2018; Глушац, Микић Чолић 2017; Мељчук, Милићевић 2011), као и на основу примера које смо забележили из електронских извора (ЕлИ), из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) или из разговора (разг.), укажемо на семантичко-прагматички допринос једног од вокативних наставака у оним случајевима када су могући дублетни облици, нпр. *јуначе* : *јунаку*, *џијанице* : *џијаницо*, *џејџика* : *џејџико* итд. У т. 2 говорићемо о именицама граматичког мушког рода, а у т. 3 о именицама граматичког женског рода.

2. Као што је познато, наставци за вокатив условљени су пре свега фонолошки, па именице мушког рода с основом на непалатални сугласник или сонант имају наставак *-е* (Николић 2017а: 6). Изузеци од описаног правила ипак постоје, а они су, како истиче М. Николић (*idem*), најчешће мотивисани значењем, пореклом или сфером употребе дате именице. Тако, заједничке именице на *-ар*, *-ир* које означавају човека одређеног занимања, звања и сл. могу, начелно, имати, поред наставака *-е*, и наставак *-у*, нпр. *новинаре* / *новинару*, *везире* / *везиру*, *официре* / *официру*, *џасџире* / *џасџиру* (*idem*: 9). М. Николић (*idem*: 10–13) указује и на то да се наставак *-у* готово по правилу јавља код оних именица које имају експресиван карактер (углавном пејоративно значење): *алкохоличару*, *џњаваџиору*, *дивљаку*, *џлујаку* и сл. Запитали смо се зашто се код именица са пејоративним значењем готово по правилу употребљава наставак *-у* уместо фонолошки очекиваног *-е*?

Да одговоримо на постављено питање, може нам помоћи рад Б. Арсенијевића (2018: 2–3). Очекивани наставак *-е* користи се када се датом именицом обраћамо саговорнику (који је по својој природи одређен, познат и јединствен) – нпр. *Кајеџане*, *сџиџао сам*, а наставак *-у* када датом именицом саговорнику приписујемо одређену квалификацију – нпр. *Јоване*, *кајеџану један*. Типична функција вокатива јесте обраћање саговорнику (приписивање квалификације је специфичнија функција), те је фонолошки очекивани наставак *-е* и прагматички „очекиванији”. Код именица са пејоративним значењем истакнутија је квалификативна функција, те је и наставак *-у* доминантнији. Понуђено објашњење не треба схватити као апсолутно правило, но пре као тенденцију. Погледајмо неке од примера које смо забележили:¹

¹ Масним словима истичемо вокативни израз.

- (1) Е, **јуначе**, срам те било! (ЕлИ)
- (2) Мајсторе, знао сам да можеш ... **јунаку мој**! (ЕлИ)
- (3) **Сморе један**, шта си чекао досад да констатујеш да је ЕУ зло? Док си био на власти, испоручиво си Србе ради ЕУ, **бандиту један**. (ЕлИ)
- (4) Ако ниси спортиста и ако не пратиш спорт, шта се уопште и јављаш, **смору један**? (ЕлИ)
- (5) **Официру мој**, љубави моја, врати се брзо, баш сам усамљена. (ЕлИ)

У примеру (1) вокатив служи за обраћање саговорнику, док у примеру (2) говорник вокативом квалификује саговорника (као да му поручује *Ти си мој јунак*). У примеру (3), за разлику од примера (4), говорник вокативним изразом *сморе један* уједно скреће саговорникову пажњу и приписује му квалификацију, док вокативним изразом *бандиџу један* само квалификује саговорника. Примећујемо да се вокативни облик на *-е* јавља на почетку исказа – што је прагматички оправдано, будући да служи скретању саговорникове пажње и успостављању контакта. Међутим, и то треба схватити као тенденцију, на шта нам указује пример (5), где је на почетак исказа распоређен вокативни облик на *-у* (који служи квалификацији).

3. Именице граматичког женског рода (III Стевановићеве врсте) чија се основа завршава тврдим сугласником имају вокативни наставак *-о* (нпр. *жено*), док оне чија се основа завршава сугласником *ц* имају наставак *-е* (нпр. *учиџељице*) (Станолчић ¹¹2008: 54). Међутим, од овог морфофонолошког правила често се одступа, што показују примери (6–8). Како примећује М. Николић (2017б: 17–18), дублетни наставак *-е/-о* редовно се јавља код тросложних и вишесложних именица на суфикс *-ица* које су пејоративног карактера и односе се на особе оба пола (пр. 6–7), а може се јавити, додуше ретко, и код тросложних и вишесложних именица на *-ица* које означавају особу женског пола (пр. 8). Дакле, ова дублетност могла би се оправдати семантичко-прагматичким разлозима. Тако и М. Глушац и А. Микић Чолић (2017: 451), разматрајући дублетност наставака *-о* и *-е* код именица са пејоративним значењем (тип *џројалица*, *џијаница*), указују на то да постоји корелација између степена пејоративности и вокативног наставка: када се употреби наставак *-о*, исказује се већи степен пејоративности. Ово значи, закључују ауторке, да вокативне форме на *-о* (*џројалицо*, *џијаницо*) активирају емотивну функцију (у пејоративном смислу) у поређењу са формама на *-е* (*џројалице*, *џијанице*).

- (6) **Пијаницо једна**, сваки дан пијеш по два литра ракије. (ЕлИ)
- (7) Меркелову гађали парадајзом: „Лицемерко, **издајницо народа**.” (ЕлИ)

- (8) Свештеник чита последњу молитву, а човек, као плачући над њом, пришапће јој: „Устај, **несрећницо!** зар не видаш да те хоће у раку да те носе?” (ЕлИ)

Посебно су интересантни облици вокатива именица *џејџка*, *сјирина* и *баба*, које у свом примарном значењу (значењу сродства) имају облик вокатива једнак номинативу (пр. 9), али када се активира конотативна значењска компонента (тј. када означавају пре свега плашљивог мушкарца) – јавиће се облик на -о (пр. 10–13) (Николић 2017б: 12). Готово по правилу, уз њих се јавља лексема *један*, која истиче говорников (обично негативан²) став према саговорнику одн. особини коју му приписује (исп. Мељчук, Милићевић 2011: 98). Ова лексема се увек распоређује иза именице коју одређује и не може се од ње раздвојити другим придевом (в. пр. 10). У овој позицији може се наћи и лексема *ниједан*, са истом вредношћу као лексема *један* (в. пр. 13).

- (9) Хеј, **тетка**, замисли – изигравала је веселост – добила сам фантастичан посао! (ЕлИ)
(10) Иди дружи се са својим теткама на пијаци, **тетко једна теткаста!** (ЕлИ)
(11) Не бих да ширим родне стереотипе, али дај буди мало мушко, **стрино једна**. (ЕлИ)
(12) Ћути ту, **бабо једна**, шта се само жалиш! (ЕлИ)
(13) Што би, **бабо ниједна!** (РСАНУ)

Све досад поменуте именице граматичког женског рода имају негативну конотацију, а наставком -о појачава се пејоративност и негативан став говорника. Код већине именица које означавају неко изузетно престижно занимање преовладао је вокативни облик на -а (нпр. *докџорка*, *дирекџорка*, *џрофесорка* и сл.). Могли бисмо претпоставити да је то због тога што је наставак -о задовољно експресивну одн. пејоративну вредност – „специјализовао се”. Овоме у прилог могао би говорити пример (14), који смо забележили из једног разговора. Наиме, лексема *учиџељница* сама по себи нема елементе пејоративности, али када се употреби у вокативном облику на -о, задобија пејоративну вредност. Чини се да се наставак -о овде јавља као маркер негативног става говорника према саговорнику одн. особини коју му вокативним изразом приписује. Треба запазити да би употреба облика *учиџељнице* у примеру (14) била прагматички неадекватна, тј. не би имала исту комуникативну сврху: погодна је једино за обраћање саговорнику, али не и за квалификовање.

² Како И. Мељчук и Ј. Милићевић (2011: 103) наводе, лексемом *један* се истиче говорников позитиван однос према саговорнику и особини коју му приписује једино у случају ако је саговорник дете (нпр. када мајка поручи своме детету *Памејнице једна*). Чини нам се да се позитиван став говорника према саговорнику истиче и у другим типовима блиских, фамилијарних односа (нпр. када девојка своме дечку поручи *Будалице једна*).

(14) Ти ћеш да ме учиш, нисам ти ја ђак. **Учитељицо!** (разг.)

4. Да закључимо. У раду смо, ослањајући се на литературу и забележене примере, показали како дублетни морфолошки облици вокатива имају семантичку и прагматичку функцију, на пример: (1) облик *јуначе* – служи за обраћање, а *јунаку* за приписивање квалификације; (2) обликом *џијаницо* истиче се виши степен пејоративности (уз активирање емотивне функције) него када се употреби облик *џијанице*; (3) обликом *џејка* обраћамо се женској особи са којом смо у сродству, док обликом *џејко* квалификујемо обично плашљиву мушку особу; (4) облик *учиџељицо* има пејоративну вредност, док је облик *учиџељице* неутралан и служи за обраћање; и сл. Дакле, употреба одређеног вокативног наставка (онда када су могући дублетни наставци) не зависи само од фонолошких услова него и од комуникативне ситуације и комуникативне намере говорника.

И з в о р и :

ЕлИ: Електронски извори доступни преко *Google* претраживача. www.google.rs.
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, X–XIX, Београд: САНУ, 1959 –.

Л и т е р а т у р а :

- АРСЕНИЈЕВИЋ 2018: Boban Arsenijević, Serbo-Croatian Split Vocatives: Class Change via Lexicalization, *Linguistic Inquiry*, 1–18.
- ГЛУШАЦ, МИКИЋ ЧОЛИЋ 2017: Maja Glušac and Ana Mikić Čolić, Linguistic functions of the vocative as a morphological, syntactic and pragmatic-semantic category, *Jezi-koslovlje* 18/3, 447– 472.
- МЕЉЧУК, МИЛИЋЕВИЋ 2011: Igor Mel'čuk and Jasmina Milićević, The “Budalo Jedna!” – Type Construction in Contemporary Serbian, *Journal of Slavic Linguistics*, 85–118.
- НИКОЛИЋ 2017а: Мирослав Николић, Облици вокатива једнине именица мушког рода I врсте у српском књижевном језику, *Српски језик*, 22, 5–34.
- НИКОЛИЋ 2017б: Мирослав Николић, Вокатив једнине именица II врсте у српском књижевном језику, *Наш језик*, XLVIII/1–2, 1–25.
- СТАНОЈЧИЋ¹¹ 2008: Живојин Станојчић, Морфофонологија, у [књизи] Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамађика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Александра Јовановић
Институт за српски језик САНУ
aleksandra.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

РЕЧНИК РУСКО-СРПСКИХ ЛАЖНИХ ПАРОВА

Лажни пријатељи преводилаца – међујезички хомоними

Шта се догађа када се „укрсте” наша и руска реч истог писаног облика, односно истог или сличног изговора? Код лаика обично долази до неразумевања, а онда и до неспоразума. Много пута сам чуо површне познаваоце руског језика да кажу како разумеју скоро све што су чули, али не могу лако и брзо да одговоре. Такво разумевање саговорника ће уместо *десно* одвести *йраво*, а ако буде тражио *банку*, Руси ће му понудити *йеџлу*, односно *конзерву*.

И професионални преводиоци греше. Слушао сам неком приликом како водич објашњава у једном спомен-парку да се ту налазила *тихая застава* око које су се водиле огорчене борбе. Службени преводилац је то место представио као *йиху засйаву*, а не као *мирну караулу*, како је требало. Тренутак непажње и преводилац се нашао на погрешном путу, јер даље није могао пратити зашто се водила борба око ’тихе заставе’. Лошег преводиоца ће на криви траг одвести и руска реч *поразитъ*, која не значи ’поразити’, већ ’задивити лепотом’ или реч *сударъ*, која, наравно, није ’саобраћајна несрећа’ већ ’господин’, као што ни *ливень* не значи да је неки предмет ливен већ да је напољу ’плусак’, а *вредная* жена није *вредна* жена већ ’штеточина’.

Има и сочнијих примера: члан једне делегације хтео је, у наступу реторичке еуфорије, изазване честим здравицама, да каже како осећа *йонос* зато што је међу пријатељима (била је то посета једном подмосковском граду). Међутим, у одсудном тренутку трема је учинила своје – заборавио је реч ’гордостъ’ (природан отпор према српском значењу те речи) и употребио нашу реч – *йонос*, која на руском језику значи ’дијареја, пролив’. Руси су се смејуљили, јер је здравица уследила после неколико вотки, а и колега је био осведочени љубитељ, али и слаб познавалац, руског језика, па му нису замарили. Имају Руси и реч *пролив*, али то у српском језику значи ’мореуз’.

Оваквим, лажним, паровима бавили су се Предраг Пипер, Иван Чарота и многи други наши и страни лингвисти. Професор Иван Клајн је објавио у збирци текстова „Испечи па речи” („Прометеј”, Нови Сад, 2007) поучан и духовит текст „Нос је нос, али враг није враг”, који ме је заинтересовао да почнем с трагањем. Од неколико десетина речи које се најчешће спомињу стигао сам до неколико стотина.

Из комплетног текста речника који сам сачинио (који има готово петсто парова), услед непрактичности да се цео објави у оваквом прилогу, издвојио

сам само неке, и то оне које се не спомињу често као што је то случај са речима *пушка* 'топ', *право* 'десно', *врач* 'доктор', *стена* 'зид', *пролив* 'мореуз', *живот* 'стомак', *цвет* 'боја', а које припадају корпусу општих места. Ове примере знају чак и лаици и врло често их користе као пошалице. Издвојио сам најинтересантније примере, оне који представљају изазов за неспремне или површне преводиоце. Међу њима има и оних застарелих и разговорних, али са којима се преводиоци срећу при превођењу филмова, књижевних дела и сл. Доносим их у виду речника, у коме прво стоји руска реч, а онда следи превод на српски језик.

Бес – *ђаво, враџ, зао дух*;

Било – *џлавни део неког уређаја; ударни инструменти, дрвени или метални, који служи обично за сазивање (у манасцирима се било користи умеско звона за сазивање на молићву у време великог постоја)*;

Бонд – *хартија од вредности, обвезница*;

Брак – *роба с џрешком, шкарп (поред значења брак)*;

Буква – *слово*;

Буна – *део заштитне масе, али и синтетички каучук*;

Варка – *кување, барење; заваривање*;

Веверица – *најмања монета древне Русије*;

Вести – *водици*;

Верно – *тачно*;

Видимо – *очигледно, вероватно*;

Водник – *радник у речном транспорту*;

Глумление – *ругање, исмевање*;

ГОСТ – *скраћеница за државни стандард*;

Гроб – *мртвачки сандук*;

Давление – *притисак; хипертензија*;

Довод – *доказ, аргумен*;

Дубина – *башина, тољага; фиг. букван, шикван*;

Жилет – *брслук*;

Заповедник – *национални парк, резерва*;

Зарез – *фиг. безизлазан положај*;

Зачин – *починак; увод*;

Излет – *крај лежа неког тела пред његов пад (метка нпр.: „пуля на излете“); уочиште крај нечега („на излете дней“ при крају живота, у дубокој старости)*;

Измена – *издаја; превара*;

Казна – *блажана, имовина, новац*;

Колос – *клас, вла*;

Кучка – *џомилица*;
 Ладно – *добро, лејо, у реду, слажем се*;
 Набор – *йрибор, комйлей нечеџа (алайџа, бојиџа)*;
 Нагон – *йовеџање висине, нивоа воде, водосџаја*;
 Начин – *йочейџак нечеџа*;
 Некуда – *нема се куда, нема се џде*;
 Обнова – *неџйџо ново, новина*;
 Образ – *лик; слика; начин; икона*;
 Опека – *сџарайџельсџиво, џуџторсџиво*;
 Погреб – *йодрум*;
 Полусвет – *йолумрак*;
 Расправа – *насиље, одмазда, обрачун*;
 Сановник – *досџојансџивеник, великаџ, човек на високом йоложају уой-*
џџе;
 Сметана – *кисела џавлака*;
 Солитер – *круйџан брилијџнџ; џлисџа, џаразиџ (у цревима); врџџе кар-*
џџџџе иџре, џасијџнс;
 Сплав – *леџура, смеџа мейџала; сџуџџање низ реку, сџлаварење*;
 Тоска – *џуџџа*;
 Туча – *џусџ и црн облак*;
 Увод – *одвоџење; оџџмиџа, оџџмање*;
 Увоз – *одвоџење, одноџење*;
 Уже – *веџ*;
 Узор – *џара, дезен*;
 Урок – *џас, лекџија*.

Велики наш русиста Радивоје Кошутић тврдио је у свом делу *Руски йри-*
мери и џексџови да ће просечан Немац лакше научити руски него Србин, јер
 ће том предузећу прићи без заблуда. Што ће притом имати фонетско-арти-
 кулацијских проблема то је већ друга прича.

Драги Ивић
 Центар за културу, Пожаревац
 ivicdragi@yahoo.com

ПОВОДОМ...

Данијела Радоњић

**ПОВОДОМ 20. ТОМА РЕЧНИКА САНУ – РЕЧНИК
СРПСКОХРВАТског КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ
ЈЕЗИКА, КЊИГА XX, (ПЕТОГОДАН – ПОГДЕГОД),
БЕОГРАД: САНУ, ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
САНУ, 2017**

Недавно је из штампе изашла нова, двадесета књига *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности¹.

Речник САНУ свакако представља најзначајнији лексикографски пројекат на овим просторима. Када се са израдом Речника почињало, почетна процена била је да ће он имати приближно 20 томова, и да ће обухватити око 350.000 речи. Данас смо дочекали излазак његове двадесете књиге по реду, чиме је број до сада обрађених речи нарастао на нешто више од 241.000. Процењује се да је у питању половина посла и да ће за обраду преосталих речи бити потребно приближно још 15 томова, што ће овај Речник, када он буде био завршен, сврстати међу најобимније дескриптивне речнике словенских језика. Како се речничка грађа континуирано осавремењује², чиме се Речник богати новим изворима, али и новим речима, разумљиво је да је из повећања обима грађе нужно проистекло и повећање обима Речника. Иако се често оцењује да Речник САНУ, као велики дескриптивни речник тезаурусног типа претендује да обухвати целокупни лексички фонд српског језика у протекла два века, такав задатак није могуће у потпуности остварити. Посао на изради оваквих речника обично је вишедеценијски, док нове речи настају такоређи свакодневно. Свакако је занимљив податак да би нам, ако бисмо покушали да читамо по једну страницу речничког текста дневно, биле потребне чак 43 године да прочитамо до сада објављене томове Речника САНУ.

¹ У даљем тексту Речник САНУ или Речник.

² У почетној фази извора је било око 3000, док их је данас преко 5000. Тако је изворима за израду 20. тома Речника САНУ прикључено и 30 нових публикација.

Садржај 20. тома Речника САНУ обухвата одреднице у распону од **пето-годан** до **погдегод**, односно укупно 9370 обрађених речи. У овом тому настављена је обрада лексике на слово П, која је започета у 19. тому Речника, а која ће бити настављена и у неколико наредних томова. Слово П поседује најбогатији инвентар речи зато што обухвата бројне речи настале префиксацијом, творбеним процесом у којем учествују веома продуктивни префикси (као што су *ѿо*, *ѿод*, *ѿре* и сл.), али и бројне речи са веома развијеном семантичком структуром. Тако се у овом тому према броју забележених значења и израза издвајају глаголи *ѿовлачиѿи* (*се*), *ѿовуѿи* (*се*), *ѿобиѿи* (*се*), *ѿовезаѿи* (*се*), *ѿеѿи* (*се*), *ѿиѿи* и др. Глагол *ѿовлачиѿи* (*се*) има забележена 24 значења (при чему не узимамо у обзир и његова подзначења) и 12 наведених израза, док глагол *ѿовуѿи* (*се*) има 21 значење и чак 48 израза. Многобројна значења и изразе налазимо и код именица, као што су то: *ѿлочица*, *ѿлоча*, *ѿиле*, *ѿеченица*, *ѿисмо* и др.

Међу обрађеним речима можемо издвојити предлог *ѿо*, први пут у српској лексикографији обрађен овако детаљно и граматички и семантички, који заузима читавих 11 стубаца речничког текста. Обрада творбеног типа са продуктивним формантом *ѿеѿѿо-* завршава се у овој књизи (типа: *ѿеѿѿо-ѿодан*, *ѿеѿѿоок*), а обрађени су и други префиксални форманти домаћег или страног порекла међу којима се истичу *ѿлаво-*, *ѿлиѿѿко-*, *ѿнеумо-*. Творенице са префиксом *ѿо-* преовлађују и заузимају скоро трећину објављеног тома, укључујући и последњу, граничну реч *ѿоѿдеѿод*.

Лексика обрађена у овом тому знатним делом припада општем лексичком фонду (лексика овог слоја по правилу није маркирана), али обухваћен је и велики број лексике која је маркирана према параметрима тематске, функционалностилске, просторне, временске и социјалне раслојености. Ова лексика изузетно је тематски раслојена, што потврђују многобројни квалификатори наведени у виду скраћеница уз одговарајуће лексеме или њихова поједина значења. Међу заступљених чак 76 тематских области (нпр. медицина, анатомија, ботаника, геологија, географија, хемија, спортски називи, војни и историјски називи, музика, право, филозофија, политика, лингвистика, митологија, куварски називи)¹ у овом тому најбројније су лексеме које припадају области зоологије (нпр. *ѿинѿвин*, *ѿиѿѿа*, *ѿлувиѿјанус*, *ѿловка*), ботанике (нпр. *ѿеѿѿолисѿ*, *ѿеѿѿоѿер*, *ѿлаѿѿан*, *ѿлуѿѿа*), медицине (нпр. *ѿлацебо*, *ѿнеумаѿолоѿија*, *ѿнеумонија*), етнографије и етнологије (нпр. *ѿеѿѿкир*, *ѿлач*, *ѿобраѿѿим*, *ѿиѿѿиревка*). Често је у питању и по неколико стотина лексема које као термини припадају једној од наведених области.

¹ У 20. тому уводе се и два нова квалификатора за област или сферу употребе лексике: *ѿеом*. (геометрија, геометријски) и *ѿриѿѿѿ*. (хришћанство, хришћански).

Као и досадашњи томови, и новообјављени том бележи бројне речи страног порекла. Уз такве одредничке речи у оквиру речничког чланка наведен је одговарајући етимон. Попис скраћеница за 33 различита језика дат је у уводном делу текста Речника. У овом тому најбројније позајмљенице представљају турцизми, германизми и италијанизми.

Израда овог типа дескриптивних, тезаурусних, једнојезичних лексикографских приручника попут Речника САНУ представља колективни рад, па лексикографе који у њему учествују неминовно прати судбина својеврсне анонимности. С друге стране, подаци о ауторима у појединим фазама израде, који су наведени у Речнику, упућују на то да Речник САНУ можемо посматрати и као монографско дело састављено од ауторских секција. Стога ћемо навести и лексикографе који су учествовали у изради 20. тома Речника САНУ. Уредници књиге су др Даринка Гортан Премк, мр Милица Вујанић, академик Милосав Тешић, др Милица Радовић Тешић, др Стана Ристић, мр Васа Павковић, мр Милорад Симић, др Никола Рамић, др Рада Стијовић (председник Уређивачког одбора), мр Љиљана Ного, мр Радојка Вуксановић, др Неђо Јошић и др Александра Марковић. Учесници у обради и помоћној редакцији су др Милосав Чаркић, др Радмила Жугић, др Марија Ћинђић, др Наташа Вуловић, др Ружица Левушкина, Мирјана Којић, др Драгана Ратковић, др Драгана Радовановић, др Ивана Лазић Коњик, др Владан Јовановић, др Бојана Милосављевић, др Гордана Штрбац, мр Марија Милосављевић Тодоровић, мр Мирјана Гочанин, др Марина Спасојевић, др Ненад Ивановић, др Драгана Цвијовић, др Светлана Ћирковић и Бојана Томић. Техничку редакцију обављали су др Јованка Милошевић и Никола Санковић.

Објављивање сваке нове књиге Речника САНУ представља значајан догађај за српску лексикографију, србистику, али и српску културу уопште. Тиме се истовремено стручној јавности, као и свима онима који су за неговање сопственог језика и у њему баштињене културе искрено заинтересовани, на употребу предаје још један одсечак огромног богатства српског писаног и говорног језика.

МАЛИ САВЕТИ

Да ли је тачно да се никако не каже да нешто произилази из нечега (како смо најчешће навикли да чујемо и кажемо), већ да се каже произлази, јер ми не изилазимо нешто излазимо, ја није исправно рећи произлази?

*Из зрује Сваког дана по једно правило
из области језичке културе са инјернеја*

Није тачно – исправна су оба облика.

Облик *произлази* је старији од облика *произилази* и нормативни приручници му дају предност и препоручују га за употребу. Настао је од префикса *про-* и глагола *излази*. Одакле и у *изилази*? Добијено је аналогизмом према свом свршеном парњаку *изићи*. И тај аналошки облик добро је потврђен и у усменом и у писаном стваралаштву (*Изилази* господи ришћанска, каже народни песник. Љубав према слободи *изилазила* је из његове интимне природе, налазимо код Скерлића).

Префиксацијом свршеног глагола добија се облик *произићи* (*про+изићи*), а потом и несвршени парњак *произлази*, који норма такође допушта. То аналошко и имамо и у глаголима *силази* и *обилази* (уместо старијих и данас мање обичних *слази* и *облази*), јавља се и у *одилази*, облику који је данас ређи, али је добро потврђен код старијих писаца (Веселиновића, Сремца, Дучића, Јаковљевића и др.).

Р. С.

На једном веб-сајту стоји језички савет: Уколико желиш овај сајт да склониш, ви ћеш га одложити (на неко друго место, на пример). Уколико желиш неки састанак да одгодиш (за неко друго време, на пример), ви ћеш га одгодити.

Овај савет је само делимично тачан. Оба глагола – и *одгодити* и *одложити* имају временско значење „оставити за касније, померити рок (из)вршења нечега за касније“. У Вуковим народним пјесмама налазимо пример: „И за мало свадбу *одгодио* | Док отиде двору бијелому! | Па купи свате за девојку“, а у Кошевим Босанским причама: „Замоли га да му опрости или бар *одгоди*

плаћање дажбина“. Глагол *одложити* у овом значењу илуструју примери: „Ја [сам] ... помишљао на то да целу ствар *одложим* на дуже време“ (Б. Нушић, Аутобиографија); „Лет за Осло [је] *одложен* на неодређено време“ (Б. Пекић, Беснило).

Глагол *одложити*, поред овог, има и значење „метнути, оставити (негде на страну)“: „Турци сачекаше док он одложи секиру па га онда нападоше“ (И. Андрић, На Дрини ћуприја); „Одложио је машинку на суседно седиште“ (Б. Пекић, Беснило).

Р. С.

Да ли је тачно да колеџиница може бити само колеџина жена а да жену с којом радиће треба звати колеџица?

Из зрује Наш језик на инјернеју

Тачно је да већина именица које се граде додавањем суфикса *-ица* на присвојни придев изведен од именице мушког рода означава супругу онога ко је исказан именицом (протин+ица, пашин+ица). Међутим, именица *колеџиница* представља изузетак (као и *комџиница*) – она означава женску особу колегу. Именица *колеџица* такође означава жену колегу и по грађењу се више уклапа у именице које означавају жену одређеног занимања (*учи-тељ–учитељица, собар–собарица, кошаркаш–кошаркашица, ученик–ученица*). Она се није усталила на истоку наше језичке територије, где се говори *колеџиница*, док је на западу обичнија *колеџица*.

Р. С.

Била сам у Бањалуци ја ми је јало на јамеј да вас јијам да ли се јице Бањалука или Бања Лука. Мој јријатељ сликар, образован човек мисли да треба само одвојено. Ја јицем заједно, а један колеџа из Бањалуке ми је рекао да може обоје.

М. Ђорђевић из Београда

Име овога града може се писати на оба начина. Старији је двочлани облик *Бања* у њему нема везе са лечилиштем, односно купалиштем, коју имамо у *Бањи* Ковиљачи, *Бањи* Врујцима и другим бањама, а *лука* не значи пристаниште. Име града има везе са једним баном и његовом ливадам.

Наиме, реч *бања* у имену овога града јесте стари присвојни придев од именице *бан* и значи 'банова' (изговара се са дугосилазним акцентом на првом *а* и дужином на другом *а* – као кад се каже: она сања).

Именица *лука* некада је значила 'ливада крај реке'. Тако је *бања лука* била 'банова ливада', што је касније претворено у име града.

С обзиром на то да је *бања* (>*Бања*) овде придев, име града треба у складу са тим и мењати: Путовали смо од *Бање Луке* до Београда (не: од *Бања Луке*), Био сам у *Бањој Луци* (не: у *Бања Луци*) итд., као што бисмо рекли: од *Велике Луке*, у *Великој Луци*.

Срастањем придева и именице добијена је сложеница *Бањалука* (тако смо добили и Београд од бео+град, Даниловград од Данилов+град итд.). Ова сложеница се мења као и друге именице женског рода: Дошао сам из *Бањалуке*, Био сам у *Бањалуци* итд.

Ако од сложенице изводимо име становника, онда он гласи *Бањалучанин*. Присвојни придев је *бањалучки*. Ако име изводимо од двочланог назива, оно има спојни вокало *о* и гласи *Бањолучанин*, а придев је *бањолучки* – ови облици су регуларни, али ређи у употреби.

Р. С.

Да ли се мерне јединице ипишу сјојено са бројем или одвојено од њега? Дакле, да ли је 10кџ (kg) или 10 кџ (kg), 100км (km) или 100 км (km) итд.

Исправан је други поступак. Скраћеница за мерне јединице пише се одвојено од речи на коју се наставља.

Разликује се од тога ознака за проценат %, која се пише спојено са бројем за којим следи: 53%.

Р. С.

Запиши се ипише др. (са итачком) када се скраћује 'и дружи' ('и друго' и сл.), а др (без итачке) када се скраћује именица 'доктор'?

Др без тачке припада тзв. *сажесним скраћеницама*, и то оног типа *сажесних скраћеница* које се састоје од почетног слова (или неколико почетних слова) и завршног слова (или завршног слога). Оне се пишу без тачке: *др* 'доктор', *мсп* 'мастер', *мр* 'магистар', *џа* 'госпођа' (без тачке је и у промени: *џи*, *џу*, *џом* итд.); *џица* 'госпођица' (*џици*, *џицом* итд.).

Др. са тачком припада тзв. *иочесним скраћеницама*, које су сведене на ужи или шири почетак речи.

На почетну групу сугласника сведене су скраћенице: *и др.* 'и други' ('и друго'), као и: *бр.* 'број', *св.* 'свеска' или 'свети', *џл.* 'главни' или 'глагол' ('глаголски'), *сипр.* 'страна' *мн.* 'множина', *и сл.* – и слично.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ЗАВИСНА РЕЧЕНИЦА С ВЕЗНИКОМ *БЕЗ ДА*

Одлука

Иако употреба реченице с везником *без да* у савременом српском књижевном језику није више неуобичајена појава, она ипак остаје изван оквира стандарднојезичке норме, а разлога за овакав став барем су два: (а) поступак извођења везника *без да*, који је, заправо, структурни калк, и (б) постојање, граматички и семантички, адекватне хипотаксичке јединице, чији се нормативни статус не доводи у питање.

Будући да зависна реченица уведена везником *без да* представља стилски обележен граматички и значењски еквивалент реченице са везником *а да*, препоручује се њено избегавање у свим сферама језичке делатности, нарочито у јавној, као и у свим приликама које захтевају биран и узоран језички израз. Зато се у српском књижевном језику само реченица с везником *а да* може сматрати прихватљивим средством граматикализације значења пропратне околности, разуме се, у форми зависне реченице.

Образложење

У савременом српском књижевном језику, без обзира на вид и домен испољавања језичког стваралаштва – писани или усмени, односно јавни или приватни, као и на његова функционалностилска обележја, у не сасвим занемарљивом броју примера бележи се употреба зависне реченице уведене везником *без да*,¹ чак и у штампаним медијима које сматрамо узорним. Последњи став темељи се на увиду у грађу која је претежно преузета из *Полиџике*, али и не само из ње, и као таква постала делом електронског корпуса српскога језика који је израђен на Математичком факултету у Београду. Проблем о којем је реч илуструју следећи примери:

Забрањено је њлакаџи, без да се неџџо не научи; Моџао је да се креће без да њази на своје њокреџе; Учџџив хладан њоздрав и ја одох, без да сам њонуђен чаџом воде или каџи сузе; А џде њџрчиџе у сексуалне радње без да се мало информџиџеџе? итд.

Остављајући привремено по страни нормативни статус овог типа зависне реченице, неопходно је, ипак, да се кратко осврнемо на две важне поједи-

¹ Напомене о статусу *без да* реченице дају се и у *Нормативној џрамаџиџи срџскоџ језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна (2013: 212), те у *Сџтарим и новим сџџисима* Милорада Радовановића (2007: 100–114).

ности, а то је да није реч о новој и локалној појави у српском језику, као и да се њоме не компензује какав системски недостатак у његовој структури.

Потврде за зависну реченицу са везником *без да* могу се пронаћи на целом српском штокавском простору, нарочито у разговорном стилу, при чему се у бројним језичким приручницима готово неизоставно наводи податак да је у питању германизам који се бележи још од средине 19. века. Иако је за поуздано утврђивање времена настанка дате конструкције потребно предузети опсежније истраживање, претпоставља се да је реч о структурном калку немачког сложеног везника *ohne dass*, у чији састав улази еквивалент српског предлога *без* и одговарајући везник, коме у нашем језику одговара везник *да*.

Као што то потврђују и раније наведени примери, *без да* се у српском језику појављује као везник (тј. везнички израз) са значењем обавезне или пак недостајуће пропратне околности, уводећи тако један тип начинске реченице, при чему се у везничком систему позиционирао као синонимска варијанта везника *а да*, што доказује и њихова релативно слободна заменивост, нпр.: *Забрањено је њлакаџи, а да се неџио не научи; Могао је да се креће а да не љази на своје љокреџе; Учџив хладан љоздрав и ја одох, а да нисам љонуђен чаџом воде или каџи сузе; А џде љрчиџе у сексуалне радње а да се мало не информџеџе?* и сл. Иако је реч о граматички и семантички еквивалентним структурама, зависна *без да* реченица показује особине које нису својствене реченици с везником *а да*, а то су: (а) могућност да се уметне у структуру управне реченице, или да се појави испред ње (*Разуме се, без да буду изричиџо љиџани, одмах ће вам све објасниџи; Без да је икога љиџао, узео је своје сџвари и несџао*); (б) необавезно присуство граматичке негације (*То каже без да му џлас не задрхџи; Заљубљујемо се без да знамо заџиџо*); (в) постављање фокализатора и непосредно испред везника *без да* (*Сџоразумели су се и без да су изџоворили једну реч*) и сл. Све наведено говори да се приликом замене *без да* реченице понекад морају предузети додатне трансформационе операције, што само по себи не може бити препрека за употребу зависне *а да* реченице. Ипак, ова особина говори да *без да* реченица подлеже слободнијој дистрибуцији, што јесте предност, али то не решава проблематичност поступка извођења и граматикализације везника *без да*.

Иако је дистрибуција везничког израза *без да* подржана чињеницом да се одговарајуће значење може изразити и номинализованим изразом у конструкцији *без* + глаголска именица, нпр. *без љоздрава* итд., у нормативном погледу пак проблем представља начин на који је добијен везник *без да*. Зато се у приручницима који се дотичу овога проблема готово неизоставно наводи да је реч о 'рогобатној' конструкцији, при чему критеријум на којем се заснива овакав став не компромитује аутоматски њену употребу, јер се примарно темељи на естетском доживљају језика.

Конструкција коју чини предлог *без* као њена управна реч допушта укључивање само именских и прилошких речи, односно одговарајућих синтагми, што је правило које важи и када се од овако добијених конструкција даље изводе сложени везнички изрази, нпр. *без обзира на ѿо ѿио*. Дакле, везнички израз *без да* нормативно је неприхватљив јер није непосредно изведен од предлошке конструкције у чијем је саставу, на пример, показна катафорска заменица *ѿо* у одговарајућем облику – *без ѿоѿа*. Међутим, иако се могу пронаћи сасвим спорадичне потврде и за ово, ипак остаје отворено питање какав је граматички статус споја *без ѿоѿа да*, те да ли је *без да* евентуално резултат елизије катафорске заменице, што имамо у везнику *осим (ѿоѿа) ѿио*. Како синтагматски низ *без ѿоѿа да* није граматикализован, не може се сматрати коначно формираним зависним везником, будући да је реч о линеарном поретку елемената који чине предлошка конструкција *без ѿоѿа* посредством које се у управну реченицу укључује допунска реченица с везником *да*, нпр. *Он не може без ѿоѿа да нас сѿално нервира*. Да је тако, доказује могућност изостављања зависне реченице, нпр. *Он не може без ѿоѿа*. Све наведено говори да се у српском језику за предлог *без* не може непосредно везати везник *да*.

Ипак, кључно питање за стабилизацију и прихватљивост неког елемента у језичком систему тиче се, у првом реду, његове оправданости или сврсисходности, што се утврђује на основу односа са другим истородним јединицама. Дакле, како се везнички израз *без да* односи према везничком споју *а да*?

Сасвим је очигледно да се везником *без да* не попуњава никаква празнина у систему, чиме би себи 'прокрчио пут' и осигурао место међу везничким јединицама. Иако пак показује неке специфичности у дистрибуцији, реченица с везником *без да* се у највећем броју примера среће у контексту типичном за *а да* реченицу, нпр. *Оѿиѿила је без да се јавила* и *Оѿиѿила је а да се није ни јавила*. Осим тога, иако се граматикализација везника *без да* заснива на принципу аналогije између форми и значења саодносних морфосинтаксичких и хипотаксичких јединица, нпр. *без* према *без да*, деривација везника *без да* несистемског је карактера, што је главни разлог да се његова употреба одреди као нормативно непожељна. Због тога је везник *а да* не само граматички адекватно већ и једино нормативно прихватљиво и стилски пожељно средство којим се значење пропратне околности, обавезне или недостајуће, у форми зависне реченице у српском језику може изразити. Зато ни ограничења у погледу сталности места у односу на управну реченицу те граматичке форме предиката зависне *а да* реченице не могу се узети као њен недостатак.

[Нацрт текста одлуке припремио је Миливој Алановић.]

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

СРПСКИ НАРОД О РЕЧИМА И ЈЕЗИКУ

Ако је све Бог убио, није трпеж и лијепу ријеч.
Боље је вјеровати својим очима него туђим ријечима.
Боље је не обрести него ријеч не држати.
Боље је поклизнути ногом него језиком.
Вода свашта опере до погана језика.
Во се веже за рогове, а чо'ек за језик.
Гори је женски језик но турска сабља.
Добра ријеч не коштује новаца.
Држи ријеч ка и решето воду.
И измеђ' светијех има ријечи.
И камен би ријеч'ма подигао.
Језик горе може посјећи него мач.
Ко се ријечи не боји, не боји се ни батине.
Лајав (језик) што више збори, мање се мотри.
Лијепа (ријеч) лијепу иште.
Лијепа ријеч гвоздена врата отвара.
На језику мед, а на срцу јед.
Није ријеч бreme (ласно је рећи).
Празне ријечи џеп не пуне.
Рђава ријеч (иште) шаку у главу.
Ријечи треба мјерити, а не бројити.
Свака му ријеч батина вриједи.
Сто зборова пазар чине, а једна (ријеч) веже и дријешу.

Вук Стефановић Караџић, Српске народне пословице

Рубрику уређује академик Милосав Тешић

У програму учествују солисти Бољшој театра.

Гостује балетски ансамбл из Маријинског театра.

Донео је букет белих Рада.

Балада Смрт Мајке Југовића

Промоција књиге „Михајло Пупин –
Највећи Хришћанин међу научницима“

Урадио је то из незнања.

Ми бисмо данас дошли.

Утакмица се преноси уживо.

аутобиографски рукопис

лепота дјевојка

Не зна ништа подбогом.

Позив на сарадњу и ирејѝлајѝу

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:

ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2019. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на *Језик данас*” а прималац: Матица српска, Нови Сад.